

Promise

Voor Bijbels denken in de gezondheids(zorg) 27 jaargang nr 4 (okt 2011)

In dit nummer

Garantie op genezing
EMDR

Omgaan met slachtoffers
van seksueel misbruik
binnen de christelijke kring

Garantie op ge

Gezonde en ongezonde genezingen

Stichting Promise waarschuwt al decennia lang tegen allerlei vermeende genezingspraktijken. Als christen mag je je, voor je eigen bestwil, niet bezig houden met occulte geneeswijzen, maar waar kun je dan je heil zoeken als uitbehandelde patiënt? Is er nog een God in Israël

(2Kon.1)? Heeft de kerk op genezingsgebied wat te bieden? Jazeker: er bestaan volgens

1Kor.12:9, 28, 30 gaven van genezingen (twee keer in het meervoud) en het zalven van zieken is een oud gebruik binnen de kerken. Veel te lang is Jacobus 5 in de kerkgeschiedenis nooit opgemerkt of afgedaan met het stempel 'Niet meer voor nu'. In dit artikel zal worden getracht om de ziekenzalving niet onder te waarden maar ook niet over te waarden.

Promise garandeert nooit het laatste woord te schrijven, vandaar dat een aanvulling of 'update' naar aanleiding van nieuwe ontwikkelingen en of nieuwe inzichten een bepaald onderwerp opnieuw voor het voetlicht kunnen halen¹. Reeds in juli 1991 publiceerde Promise een artikel over ziekenzalving.

Lijden is onvermijdelijk

De Australische Westlife Church biedt een teveelbelovende cursus aan waar geleerd

kan worden 'hoe kankerpatiënten kunnen genezen, hoe onvruchtbare vrouwen toch zwanger kunnen worden, en zelfs hoe mensen uit de dood kunnen opstaan'.²

Jezus' 'systeem' van genezing was echter dat er geen systeem is, het gaat namelijk om de Persoon. Er bestaat geen methode noch cursus voor genezingen, hetgeen ons bepaalt bij het afhankelijk zijn van de soevereine God, Die besluit over leven en dood. Er bestaat geen claim of recht op genezing. Lijden is een aards gegeven waar niemand zich van kan losmaken. Een kankervrije zone uitroepen is een illusie en een tragische misleiding. Lijden kan wel door God gebruikt worden om ons geloof juist op te bouwen en ons te versterken en te verrijken. Lijden overkomt vroeg of laat elk mens. Een christen krijgt normaal gesproken bovendien nog een extra portie lijden over zich heen juist omdat hij christen is. Dit wordt bevestigd door het feit dat de meeste martelaren bij de grootste godsdienst, het christendom, te vinden zijn.

Wonderbaarlijke genezingen bevinden zich in het theologische spanningsveld tussen het 'reeds' en het 'nog niet', oftewel het 'heil hier en nu' en 'het heil straks'. Er lijkt een categorie christenen te bestaan die in de verkeerde tijd zou zijn geboren, want zij grijpen mis: vroeger, in de tijd van het Nieuwe Testament en Handelingen (vroeg kerkgeschiedenis), vonden wonderen plaats en *later*, in het Vredetijdperk, zullen er weer wonderen plaats vinden, maar *ondertussen* zouden wij het moeten doen met 'alleen maar' de medische wetenschap, die steeds meer kan, maar nooit almachtig en alwetend zal zijn.

Handelwijze

In geval van ziekte zouden we de volgende stappen kunnen nemen:

1. Onderzoek jezelf. Wat is de oorzaak van je ziekte? (Gen.12:17, 20:17, 18, Ps.139:23, 24; 1Kor.11:28-30; 1Joh.1:9)
2. Bid zelf om eigen genezing. (Jac.5:12; 2Kor.12:8)
3. Raadpleeg medici, gebruik medicijnen, volg therapie. (Mat.9:12; Kol.4:14; Spr.3:8)
4. Volhard in het gebed. (1Kor.12:8; Kol.4:2,12; 1Kon.18:43)
5. Roep de oudsten. (Jac.5:14)
6. Vertrouw jezelf aan God toe, berust in Zijn wil, geef je geheel aan Hem

over. Niet te gauw genezing opgeven! (1Pet.4:19; Luc.22:42)

7. Vraag God om genade om de ziekte te dragen. (2 Kor.12:9)

Jac.5:13-18 uit de NBV:

"Als een van u het moeilijk heeft (NBG: "Heeft iemand onder u leed te dragen?") Uit de context (vers 10) blijkt dat het gaat om lijden als gevolg van het volgen van Christus), laat hij bidden; is hij vrolijk, laat hij een loflied zingen. Laat iemand die ziek is de oudsten van de gemeente bij zich roepen; laten ze voor hem bidden en hem met olie zalven in de naam van de Heer. Het gelovige gebed zal de zieke redden en de Heer zal hem laten opstaan. Wanneer hij gezondigd heeft, zal het hem vergeven worden. Beken elkaar uw zonden en bid voor elkaar; dan zult u genezen. Want het gebed van een rechtvaardige is krachtig en mist zijn uitwerking niet. Elia was een mens als wij, en nadat hij vurig had gebeden dat het niet zou regenen, is er drieënehalf jaar lang geen regen gevallen op het land. Toen bad hij opnieuw, en de hemel gaf regen. En het land bracht zijn vrucht weer voort."

Lichamelijke genezing

Jacobus geeft allerlei heel praktische raadgevingen.

Na eeuwen voor velen onbekend te zijn geweest, is de zogenaamde ziekenzalving uit Jacobus 5 herontdekt en wordt gelukkig in veel gemeenten toegepast. Wat voor bedoeling heeft die zalving eigenlijk? Is het wel de praktijk dat alle mensen inderdaad genezen? Ds. Jos Douma geeft zijn ervaringen weer van zijn eerste ziekenzalving. Hij beschrijft dat een 58-jarige zuster, die aan een zeer ernstige vorm van kanker leed, ondanks de zalving overleed. Ziekenzalving betekende wel een verdieping van haar geloof en haar visie op het leven bij God wanneer we sterven.³ Geloofsverdieping op zich is natuurlijk 'mooi meegenomen', maar in zijn verslag mis ik de teleurstelling dat er geen lichamelijke genezing is opgetreden, of werd er eigenlijk geen genezing verwacht? Ziekenzalving kreeg hier de betekenis, de inhoud van stervensbegeleiding, zoals in de rooms-katholieke kerk het sacrament van het 'laatste oliesel' was bedoeld om christelijk te sterven. Later heeft deze kerk dit sacrament terecht weer toegepast met het oog op genezing, op *leven* dus, of toegepast op versterking in het lijden.

nezing

“Het belangrijkste van de zalving is de innerlijke rust en vrede die men ontvang”

Genezing naar geest, ziel (beide onzichtbaar) en lichaam (zichtbaar), dus zowel fysieke als mentale gezondheid, is wat God uiteindelijk voor ons wil. Daar hoeft niemand aan te twifelen. De vraag is echter wanneer en hoe. Soms hoor je de flauwe bewering dat iemand genezen is door eerst te sterven. Ook wordt nog al eens de situatie van de persoon in kwestie vergeestelijkt. Maar is het terecht om zo met de tekst van Jacobus om te gaan? Is ziekenzalving slechts een “mogelijkheid om de betrokkenheid van God bij heel de mens – naar geest en lichaam, in ziekte en gezondheid – tot uitdrukking te brengen”? “Het directe gevolg van het gebed zal lichamelijke genezing zijn. Iets anders kan men hier niet van maken. Betekent het nu dat het gelovige gebed altijd genezing ten gevolge zal hebben? ... Het belangrijkste in de ziekenzalving is dat de zieke door het gebed van de gemeente voor het aangezicht van God gesteld wordt, in het bereik van de kracht van de heilige

Geest”.⁴ Ik zie hier een discrepantie tussen de stelligheid van lichamelijke genezing en een ervaring van het geestelijke leven .

Schilling stelt: “Het belangrijkste van de zalving is de innerlijke rust en vrede die men ontvangt”.⁵ Gerkema ziet de volgende vier effecten van ziekenzalving: 1. Het is een voorbereiding op de ontmoeting met God, 2. Het vermindert het lijden, is een milde vorm van euthanasie (voorbereiding op de dood dus in plaats van welzijn! WJPH), 3. De zieke wordt bekrachtigd tot het nemen van afscheid, 4. Leed en dood worden constructief gemaakt tot opbouw van het volk van God, tot opbouw van Gods Rijk.⁶ Door deze zienswijzen krijg ik het idee dat hij doel en middelen verwacht, en dat hij met (belangrijke!) bijverschijnselen al tevreden is.

Ik proef dat men zich wil indekken in het geval de lichamelijke genezing uitblijft en men daardoor snel gaat vergeestelijken. Ds. Hette Abma heeft ook ervaringen met het zalven van zieken. Hij stelt onder andere: “Niet iedereen die gezalfd wordt, wordt beter. Je mag ook geen genezing garanderen, zoals door sommigen gebeurt. Dan kun je krijgen dat de oorzaak daarvan gezocht wordt in het gebrek aan geloof. Dat vind ik verschrikkelijk. Dat mag je niet stellen”.⁷ Ook Ouweneel geeft aan dat Jac.5:15 niet opgevat mag worden alsof elke zieke voor wie gelovig gebeden wordt volgens een ijzeren automatisme gezond zou worden.⁸ Ds. W. van Herwijnen, auteur van ‘Is er iemand bij u ziek? Over de kracht van het pastorale gesprek’ (Kampen, 1993) stelt dat de Heer de zieke gezond zal maken en doen opstaan. “Dat is Zijn belofte; wat dat gezond maken en opstaan ook mag zijn. Soms lichamen; zo niet, dan altijd innerlijk!”⁹

De vraag is dus of Jacobus het hier heeft over patiënten met een lichamelijke kwaal die stellig letterlijk lichamen zullen genezen. De tekst geeft de volgende argumenten om aan te nemen dat hier inderdaad sprake is van een patiënt met een lichamelijke kwaal.

1. vs. 14: Is iemand ziek of zwak? (as-thenei).
2. de zieke verzoekt oudsten om hem op te zoeken. De persoon is dus een bedlegerige patiënt en kan zelf niet meer naar de oudsten toekomen. Hoewel in vers 13 Jacobus nog stelt dat wie in nood is zelf moet bidden, moeten hier de oudsten bidden, omdat de lijder sterk verzwakt is. Een gesprek over eventuele zonden is nog wel mogelijk. Het roepen van de oudsten is overigens niet verplicht. Goedbedoeld kunnen meelevende en meelijdende broeders en zusters de patiënt wijzen op de ziekenzalving, maar deze mag hiertoe niet besluiten vanuit groepsdwang. Het kan zijn dat de zieke namelijk de eigen overtuiging heeft spoedig te gaan sterven, en dan mogen we genezing uiteraard niet opdringen.
3. de oudsten zouden een gebed over (epi) hem – de blijkbaar liggende patiënt– uit moeten spreken.
4. in vers 15 zien we het woord ‘lijder of zieke’ (kamnonta – fysieke uitputting of zwakte) en het woord ‘gezonder maken’ (sooizoo; NBV: ‘redden’, NBG: ‘gezonder maken’). Het gaat dus om herstel van een serieuze (maar niet noodzakelijk dodelijke) ziekte.
5. de Heer zal die persoon oprichten (egeiro), omdat hij te bed lag (oprichten van een ziekbed (Marc. 1:31)).
6. de insteek van de zalving is: ‘dan

zult u (meervoud) genezen’ (NBG: ‘genezing ontvangt’) (vs. 16: iao-mai)). “Dit is wel een medische term, maar het woord wordt in het Nieuwe Testament ook gebruikt voor herstel van geestelijke krachten (Mt.13:15, Hebr.12:13).”¹⁰

Conclusie: hier lijkt sprake te zijn van een vrij ernstig lichamen zieke en bedlegerige persoon, terwijl door psychische aandoeningen het eveneens mogelijk is om aan bed gebonden te zijn.

Verhinderingen tot zalven

Net zomin als de patiënt verplicht is om de oudsten bij zich te roepen, net zomin zijn de oudsten verplicht om willekeurig elke zieke op diens verzoek vanzelfsprekend te zalven. Er mag geen sprake zijn van lopendebandwerk, maar van maatwerk! We gaan uit van de setting van een plaatselijke gemeente met de plaatselijke leiders en een ziek gemeentelid, die elkaar kennen.

1. Een of meerdere hardnekkige zonde(n) bij de zieke en/of bij de oudsten kan (kunnen) een verhindering zijn. Dit vraagt van alle betrokkenen serieus zelfonderzoek. De Heilige Geest overtuigt van zonden, opdat ze worden beleden en vergeven. Satan klaagt zondaren aan om ze verder de put in te duwen. Zonden maken scheiding tussen de mens en God en mensen onderling. Laten we niet in de valkuil trappen door te beweren dat zonde altijd de oorzaak van de ziekte zou zijn noch van het niet worden genezen (Joh.9). Het vergeven van zonden van anderen kan al genezend werken (Ps.32). Een voorbeeld: Jacqueline Bakker, genas van volkomen doofheid aan een oor en volkomen

blindheid aan een oog, nadat zij in een dienst met broeder Jan Zijlstra de arts die niet goed behandeld had, vergaf. Wrok of bitterheid kunnen blijkbaar genezing belemmeren.¹¹ Opwekkingsprediker Erlo Stegen stelt: “Het is zinloos om voor de genezing te bidden van een mens wiens hart verteerd wordt door de melaatsheid van de zonde. ... bijvoorbeeld bitterheid, haat, afgunst, kwaadspreken, toorn, beledigd zijn, overgevoeligheid, prikkelbaarheid, ongeduld, argwaan, onreine gedachten”.¹²

2. Weigering gebruik te maken van de medische wetenschap. Sommigen willen liever miraculeus genezen worden (als het ware met een toverstafje) dan door medicatie en therapie. Van geneesheren en medicijnen mogen we dankbaar gebruik maken.
3. Een ongezonde en zondige levenswijze. Wat te denken van iemand die ongezonde leefpatronen niet wil opgeven, maar wel naar genezing verlangt? Concreet: een ketterroker wil wel van zijn longkanker af, maar niet van zijn sigaretten.
4. Het betreft een niet-ernstige ziekte, zoals een verkoudheid, een griepje.
5. De overtuiging van Godswege bij de oudsten dat God deze concrete zieke (nog) niet zal genezen. Daarmee is de situatie van de patiënt niet hopeloos geworden. Gods wil is de beste, hoewel niet altijd begrijpelijk.

Zonde

Omdat zonde een oorzaak van ziekte kan zijn is het vóór het eigenlijke zalven belangrijk dat mogelijke zonden wederzijds (dus niet alleen de patiënt aan de oudsten, maar eventueel ook onderling) worden beleden (en ermee wordt gebroken!) opdat er vergeving zal plaats vinden en genezing mogelijk wordt gemaakt. Zodoende kan in een pastorale setting een blokkade voor genezing verwijderd worden. Vergeving van je schuld (en later ook schuldenaren!) is gegarandeerd en levert innerlijke genezing op. Maar dat is nog geen lichamen genezing. Het gebed van een rechtvaardige vermag veel. Een rechtvaardige is niet zozeer een spreker (Jac. 1:19, 26, 27, 3:1-12) noch alleen hoorder, maar vooral ook dader (Jac. 1:22-25) en neemt het op voor verdrukten zoals weduwen, wezen (Jac. 1:27), armen (Jac. 1:9-11, 2:1-26, 5:1-6), en lijdenden (Jac. 5:7-13).¹³ Een rechtvaardige is een gelovige die in een rechte verhouding tot God staat, en orthodoxie en orthopraxie in evenwicht houdt. God verleent aan zijn gebed kracht, waarmee zeggingskracht of autoriteit of gezag wordt bedoeld.

Het gelovige gebed

Bij het ziekbed moet door de oudsten een gebed in geloof en in de naam van de Heer, namens God, dus in Zijn autoriteit, worden uitgesproken. Jacobus had al eerder opgeroepen om te bidden in geloof (Jac. 1:6). Profeten zoals Elia spraken ook in de naam van de Heer (Jac. 5:10, 17, 18). "In de naam van Jezus Christus van Nazaret, door het geloof in Zijn naam: sta op en loop!", aldus Petrus in Hand. 3:6,16. Dat geloof is van de discipelen in de loop der jaren, toen ze met de Heiland optrokken, gegroeid. Paulus preekt over 'de mate van geloof' in Rom. 12:3. Niet een groot geloof hebben is van doorslaggevende betekenis, maar wel geloven in een grote God. Geloof kan dus groeien: klein geloof en groot geloof vinden we terug in Mat.8:10, 26. Abraham die wordt getypeerd als 'de man van geloof', is dat gedurende vele jaren *geworden*, want hij heeft ondervonden dat God te vertrouwen is en dat versterkte zijn geloof. Hoe meer we bidden om genezing, hoe meer we daarvan zullen zien. Hoe kunnen we een juiste balans vinden tussen geloof, liefde en genezing?

Geloof wordt in de eerste plaats gevraagd van de oudsten, niet zozeer van de zieke. Geloof of vertrouwen is noodzakelijk voor de gebedsverhoring (1:6-8). Geloven in een liefdevolle en barmhartige God (NBG: 'rijk aan barmhartigheid en ontferming') (Jac. 5:11).

De oudsten zijn als die vier vrienden de een verlamde voor de voeten van Jezus lieten zakken. Als een of meer van deze vier deze actie niet zou (den) zien zitten, zou het moeilijk of onmogelijk zijn om hun zieke vriend door het dak bij de

Geneesheer te brengen. Wat mogen de oudsten bij dit ziekbed geloven, welke verwachting hebben zij eenparig? Het gaat hier om onze verborgen omgang met God teneinde Gods wil te ontdekken. Nog sterker: "hij (Jacobus) spreekt hier van geloof niet als een overgave aan de wil van God, maar als de overtuiging dat het de wil van God is om deze genezing te bewerkstelligen."¹⁴ En wat ervan te denken als de ene oudste een andere verwachting heeft dan de andere? De Heilige Geest spreekt Zichzelf toch niet tegen?! De gezamenlijke oudsten zijn verantwoordelijk voor het te nemen besluit.

Niet de lichamelijke genezing is het ultieme doel in dit leven. Onze lichamen zijn sterfelijk en tijdelijk. Levensverlenging valt in het niet bij eeuwig leven. Dat de redding van de ziel belangrijker is dan de genezing van het lichaam staat buiten kijf. Anderzijds kunnen we te snel het lichaam op de tweede plaats zetten en de geest of ziel overwaarderen. Aan dit Griekse in plaats van Hebreeuwse denken mogen we geen plaats geven. Het menselijk lichaam is immers wel degelijk waardevol, zelfs een tempel van de Heilig Geest. Of is dit een vrome manoeuvre om ons ongelof in zichtbare lichamelijke genezing te verbloemen? De mens is een eenheid en gaat het om de gezondheid van de gehele mens. Gods handelen is niet magisch, noch mechanisch. God is en blijft soeverein. Hij is almachtig, het onmogelijke is voor Hem mogelijk. Voor onze God is niets onmogelijk (Gen.18:14).

Gods wil

Volgens Jacobus moet niet een, maar moeten minstens twee oudsten op het initiatief van de zieke bij het ziekbed

geroepen worden. Zij moeten een gebed over hem uitspreken en hem met olie zalven. Dan spreken zij een 'gelovig' gebed uit. De cruciale vraag is wat met 'gelovig' wordt bedoeld. Er wordt niet mee bedoeld dat de oudsten geloven dat er een God is, en evenmin dat de oudsten geloven dat de almachtige God in principe deze zieke gezond kan maken. Maar het gaat om de vraag of zij het geloof, de overtuiging hebben dat deze concrete patiënt, ondanks zijn lichamelijke falen en hulpbehoefendheid, zal genezen? Het is van groot belang om eerst te bidden om Gods wil te ontdekken en dan om Gods wil te gaan doen. God kan genezen maar wil Hij dat in dit geval ook? (Marc.1:40, 41, 9:21-23). Voordat iemand bidt om genezing, is het goed om eerst eerlijk je af te vragen waarom je genezen wilt zijn. Wat is je diepste motivatie? Je kunt bidden om je eigen hartstochten te bevredigen, stelt Jacobus (4:3). Gaat het slechts om eigen verlangens, om je eigen dus zeer beperkte idealen of om Zijn koninkrijk?

Je uiteindelijke geluk ligt niet in je gezondheid, maar in je geborgenheid in de Here Jezus. Idealiseer gezondheid dus niet. Lijden dwingt mensen dicht bij God te leven. Zij die gezond zijn hebben geen geneesheer nodig¹⁵ en pretenderen het wel zonder Hem te kunnen. Ondertussen hoeft je je gebedsvrijmoedigheid niet op te geven.

Elia

Welke verwachtingen mogen de oudsten koesteren? Ik heb de indruk dat meestal wordt gedacht: 'Baat het niet het schaadt ook niet'. Is de procedure van Jacobus 5 wel voor iedereen? Bestaat er dan toch een genezingsstelsel? Mogen we met overtuiging verwachten dat elke patiënt die volgens Jac. 5 behandeld wil worden, ook daadwerkelijk zal genezen? De sleutel ligt mijns inziens in het voorbeeld van de profeet Elia. Elia had zelfs een kind uit de dood opgewekt (1Kon.17:17-24), maar deze herinnering haalt Jacobus niet op. Wel dat Elia een gebed bad dat het niet regenen zou, en zijn gebed werd verhoord, wel voor drie-en-een-half jaar lang. In 1Kon.17:1 lezen we het verhaal waar Jacobus op doelt. Zonder introductie lezen we daar ineens over de profeet Elia, die plechtig verklaart: "Zo waar de HEER leeft, in wiens dienst ik sta, de eerstkomende jaren zal er geen dauw of regen komen tenzij dat ik (Elia of 'Ik', dus God? WJPH) het zeg" (NBG: 'tenzij dan op mijn (of Mijn? WJPH) woord'). De vraag is: was dit Elia's idee, of sprak deze profeet als Gods woordvoerder en werd deze droogte en dus hongersnood geïnitieerd door God? De profeet kent Gods wil. De vruchtbaarheidsgod Baäl ten spijt: de God van Elia blijkt sterker. Hier blijkt ook de

IN GOD WE TRUST

betekenisvolle naam van Elia: 'mijn God is Jahweh'.
Jacobus stelt simpel dat Elia daarna opnieuw bad en daarop regende het weer. Uit 1 Kon. 18 blijkt dat hier, in tegenstelling tot 1 Kon.17:1, Gods wil wel duidelijk wordt: "Voor er drie jaren verstreken waren, richtte de HEER zich opnieuw tot Elia met de woorden: "Ga je opwachting maken bij Achab. Ik zal weer regenen op de aarde laten vallen". (NBG: "Ik wil regenen op de aardbodem geven"). Elia kent Gods wil, maakt die bekend en verwacht dat die wil zal geschieden. Dan volgt de confrontatie van die ene profeet met 450 profeten van Baäl en 400 profeten van Asjera. De krachtmeting die is afgesproken, wordt gewonnen door 'de God die antwoordt met vuur', en dat blijkt Elia's God te zijn. Met zijn geestelijke oren hoorde Elia al het geruis van een stortregen en deelt hij dit koning Achab mee. Ogenscheinlijk blijft de lucht echter even strakblauw en de hitte even afmattend als al die jaren daarvoor. Maar Elia weet heel zeker dat dit spoedig zal veranderen. Er is echter nog steeds geen verandering te horen of te zien. Dan maakt Elia zich letterlijk klein en bidt. Elia bidt niet een keer, zoals Jacobus suggereert, maar zeven keer, net zolang totdat zijn gebed zou worden verhoord. Zowel voor het ontdekken als het uitvoeren van Gods wil is tijd nodig; het is een rijpingsproces. Als Elia zo volhardend volgens Gods wil gebeden heeft, barst er een enorme regenbui los. God had iets op zijn hart gelegd en Elia verwachtte

gewoon dat Gods wil zou geschieden. Wat een indrukwekkend verhaal van deze Godsmen Elia. Jacobus relateert dit echter en introduceert Elia als een 'mens zoals wij', met dezelfde natuur, emoties en ten prooi aan dezelfde zwakheden.¹⁶ Elia ervoer hevige depressies, zodat hij zelfs naar de dood verlangde. Zijn verzoek om een vroegtijdige dood werd overigens niet vervuld. Hij stierf zelfs helemaal niet, maar werd met een hemelse taxi thuisgehaald, maar niet voordat hij nieuwe taken van de Heer had uitgevoerd. Lichamelijke genezing is nog steeds een kans om te laten zien dat onze God machtiger is dan de afgoden. Wat was het geheim van deze heilige insider Elia?

Zijn opvolger was de profeet Elisa, die ook met recht 'inside-information' kreeg. De koning van Aram (Syrië) was stomverbaasd en hevig verontrust toen zelfs zijn slaapkamergeheimen niet veilig bleken. Waar zat het lek? Wie bespioneerde deze vijand van Israël? Zijn dienaar onthulde dat de profeet Elisa van Israël, een man Gods, hiervoor verantwoordelijk was en zijn informatie over de koning van Aram overbracht aan de koning van Israël. Zo bleken zijn plannen al vroegtijdig gedwarsboemd te worden. Een profeet is geen passieve kijker, maar een ziener, met oog voor de gewoonlijk onzienlijk wereld. Elisa's gebed om ogen te openen of juist te sluiten werd direct verhoord (2Kon. 6:8-18). "God heeft ons dit geopenbaard door de Geest, want de Geest doorgrondt alles,

ook de diepten van God. Wie is in staat de mens te kennen, behalve de geest van de mens. Zo is alleen de Geest van God in staat om God te kennen" (1Kor.2:10, 11).

Afgestemd op God

In het proces van de ziekenzalving is het aan- of inroepende leiding van de Heilige Geest (epiclise) belangrijk. Niet de menselijke geest maar Gods Geest moet Gods wil openbaren en leiden. Dat luistert allemaal heel nauw. Wim Grandia, voorganger van de Evangelische Gemeente Jozua te Dordrecht, heeft zijn geliefde vrouw Gees aan de dood moeten afstaan. En dit ondanks allerlei profetieën, 'woorden van de Heer' en overtuigingen dat ze zou genezen en dat er zelfs een opwekking hieruit voort zou komen. Begrijpelijk zijn dan ook de verwarring en teleurstelling toen zij toch overleed en begraven moest worden. Wim en zijn gemeente hebben veel geleerd over profetieën. Deze profetieën blijken niet altijd uit het hart van God voort te komen, maar kunnen ook uit je eigen hart zijn ontsproten. Ze kunnen uitingen van verlangens van je eigen hart zijn.¹⁷ Ons profeteren blijkt inderdaad onvolkomen (NBG) of beperkt (NBV) te zijn (1Kor.13:9, 12). Goed bedoeld blijken we onze eigen wil te kunnen aanzien voor Gods wil.

Wat te geloven in het 'gelovige gebed'? De oudsten stemmen af op God, en proberen Gods wil te ontdekken, want dat verschilt per mens. Gebed vinden we opvallend vaak in Jac. 5 terug en wel in de verzen 13, 14, 15, 16, 17, en 18. De grote vraag bij genezing is: wat is Gods wil? Bidt daarom! Dat kan met vasten gepaard gaan, want het gebed kan een worsteling zijn. We mogen God niet voorschrijven welke wens vervuld moet worden, maar bidden dat Zijn wil ontdekt en uitgevoerd zal worden. Zonde verhindert het verstaan van Gods wil. Gezondheid en geluk in het paradijs zijn door de zondeval veranderd in pijn, ziekte en de dood. (Rom.5) Dankzij het geloof in het verzoenend lijden en sterven van onze Heiland Jezus Christus ontvangen we genade en soms al genezing. Genezing hier en nu is nog niet altijd Gods wil. Als God altijd zou willen dat er geen mens ziek zou zijn, zouden we nu al allemaal eeuwig leven hebben, want dan zouden we immers niet meer sterven aan een gebrek, een lichamenlijk 'defect' of ziekte. Paulus zelf, zijn naaste medewerker Timoteüs, door Paulus 'zijn kind' genoemd, Epafroditus en Trofimius bleken niet van ziekte gevrijwaard te zijn.¹⁸ God kan verheerlijkt worden in zowel leven als in ziekte en dood.

Ik zie drie mogelijke overtuigingen:

1. De eenparige overtuiging dat God inderdaad *genezing* wil schenken. In dat geval is er de vrijmoedigheid te zalven, desnoods meerdere keren,

zoals Elia wel zeven keer bad, voordat inderdaad Gods geopenbaarde wil gebeurde.

2. Een overtuiging dat er *geen genezing* te verwachten valt. Individuele of collectieve zonde kan hiervan de oorzaak zijn zowel bij de oudsten als bij de patiënt. Oudsten kunnen ook gebrek aan geloof hebben. De 'kunst' is om niet te weinig en niet teveel aan God te vragen. Zalven is dan niet op zijn plaats, maar zijn pastoraat en gebeden om kracht in de te volgen lijdensweg vanzelfsprekend en van groot belang! Gebed onder handoplegging is hier een mogelijkheid. Indien men in een ziekte moet berusten is de zieke niet minder waardevol, noch God minder liefdevol en almachtig.
3. *Twijfel*, geen (unanieme) overtuiging, geen volkomen zekerheid of de Heer deze specifieke zieke zal gaan genezen. Hoe kan het dat meerdere oudsten niet een zelfde mening zijn toegedaan? Ook dit moet eerlijk en zorgvuldig tegen de patiënt gezegd worden om geen valse hoop te geven. Er kan dan wel oprecht gebeden en gezalfd worden, zonder zeker te zijn van genezing.

Genezing kan direct of geleidelijk optreden. God geneest, niet de oudsten, noch de formulering in het gebed, noch de olie. Olie gold niet als een medicatie voor ernstig zieke mensen, maar symboliseert de aanwezigheid van de Heilige Geest. Een oudste hoeft niet een gave van genezing te hebben.

Het gelovige gebed zal de zieke (niet de ziekte) genezen en de Heer zal hem herstellen (NBG: oprichten). Maar wat in de vorige zin staat, kan ook betekenen: het gelovige gebed zal de dodelijk zieke (of: dode) de zaligheid geven en de Heer zal hem uit de dood opwekken. Dit is in de christelijke visie een vanzelfsprekendheid. Dat een patiënt na zijn overlijden eens zal worden opgewekt, is dus niet wat Jacobus bedoelt te zeggen. Dr. Paul vervolgt: "Vanuit het verband verdient de eerste opvatting de voorkeur. Maar het is en blijft opvallend dat woorden gebruikt worden die een andere betekenis kunnen hebben".¹⁹

Onder inspiratie van de Heilige Geest schrijft Jacobus opvallend stellig:

1. Het gelovige gebed zal de lijder gezond maken.
2. De Here *zal* hem oprichten. "Dit werkwoord wordt in het Nieuwe Testament gebruikt voor het opwekken van doden, maar het heeft ook de eenvoudige betekenis van het oprichten van een ziekbed. (Marc.1:31)"²⁰
3. Als hij zonden heeft gedaan *zal* hem

vergiftigen worden geschonken. Twijfel is hier uitgesloten. Het staat er stellig en dus niet zoals 'het is mogelijk dat...'. Want vergeet niet, dat er bij Jacobus geen enkele twijfel bestaat over het resultaat van deze handeling: "het gebed des geloofs zal de zieke behouden, en de Heer zal hem oprichten". Bij een juiste toepassing van Jacobus 5:14 is mislukking ten enenmale uitgesloten: "de Here zal hem oprichten".²¹ Zowel geloof als genezing als vergeving zijn gaven van God. Deze zijn niet op te eisen. Garantie op vergeving staat buiten kijf, geloof in genezing is geen automatisme. Bij elke individuele patiënt moeten de oudsten zich afvragen wat God wil geven. Indien ondanks een ernstig zoeken naar Gods wil en overtuiging op genezing, een patiënt toch binnen afzienbare tijd overlijdt, brengt dit ons in verlegenheid. Blijkbaar hebben de oudsten de wil van God niet goed verstaan en is (zelf)onderzoek op haar plaats. Liever dit toegeven dan het met vrome woorden verdoezelen.

Samenvattende stellingen:

1. Niemand kan een genezing opeisen of claimen.
2. Genezingen zijn geen automatisme.
3. Voor genezing bestaat geen eenduidige methode.
4. Gezonde mensen zijn niet per definitie de gelukkigste mensen.
5. God geneest, dus niet het gebed, niet de oudsten, niet de zalfolie en niet op basis van rechtvaardigheid van een mens.
6. Indien Jac. 5 goed is toegepast is lichamelijke genezing het gevolg.
7. Pastorale nazorg door de oudsten zou vanzelfsprekend moeten zijn.
8. Gods wil is de beste.
9. Genezing is een uiterst gevoelig en gecompliceerd onderwerp. Bij ziekenzalving vind ik het telkens weer onderkennen van Gods wil het moeilijkste.

Dit is mijn visie tot nu toe als mede-oudste, maar ik stel me open voor eventuele correctie.

drs. W.J.A. Pijnacker Hordijk

Noten

- 1 Ik heb veel geleerd van een studie verzorgd door wijlen Dolf van Roode, in een Nederlandse Gezinsweek te Heverlee, België.
- 2 Omstreden wondercursus, Visie, p. 7, 25 juni – 1 juli 2011
- 3 Jos Douma, Ziekenzalving, mijn eerste keer, IDEA feb. 2008, p. 3, 4
- 4 Ziekenzalving – werkboekjes voor de eredienst 30, door C. van der Kooi en M.A.Th van der Kooi-Dijkstra, (Zoetermeer: Boekencentrum, 2006) pp. 19 en 21. Zie ook recensie hiervan door Wim Althuis, in IDEA feb. 2008 en door Reina Wiskerke in het Nederlands Dagblad 9-9-2006.
- 5 H.P. Schilling, Ziekenzalving, Eigenwijs (Hervormd – Gereformeerd Jongerenblad Delft, maart 1997, p. 11.
- 6 G. Gerkeema, Ziekenzalving als helend sacrament (Utrecht: stichting Vuur, 1987), vuurpijlserie no. 21, p.63.
- 7 Dirk van Genderen, Over zalving en handoplegging, Visie, 18-24, april 1999
- 8 Rooskleurige toekomst voor de kerk, Jan Hoek, Nederlands Dagblad 6-5-2011, recensie van dr. Willem J. Ouweneel, De kerk van God II. Ontwerp van een historische en praktische ecclesiologie (Heerenveen: Medema, 2011), 518 pp.
- 9 Ds. W. van Herwijnen, Zalven als belofte van innerlijke genezing, Nederlands Dagblad, 10-9-2007, p. 7
- 10 Dr. L. Floor, Jakobus, Brief van een broeder (Kampen: Kok, 3e druk 2007, p.184
- 11 C:\Documents and Settings\Compaq_Administrator\Local Settings\Temporary Internet Files\Content.IE5\TALH5ZDK\Genezing Jacqueline Bakker.htm
- 12 Erlo Stegen, Opwekking begint bij jezelf (Loppersum: Kwa Sizabantu Zending 1993) 3e druk pp. 194, 195
- 13 Zie ook: Dr. K.J. Kraan, Opdat u genezing ontvangt Handboek voor de dienst der genezing (Hoornaar: Gideon, 1e druk 1973, 3e druk 1974), p. 21, 22
- 14 J.A. Motyer, De boodschap van Jakobus, (oorspronkelijke titel: The message of James, The tests of Faith (Leicester: Inter-Varsity Press) (Apeldoorn: Nova Press, 1997) p. 234
- 15 Mat.9:12, Marc.2:17, Luc.5:31
- 16 J.A. Motyer, *ibid.*, p. 242
- 17 <http://www.nederland1.nl/gemist/24707>
- 18 Resp., Gal.4:13, 14 (2Kor.12:7 is onzeker of Paulus hier een hem kwellende ziekte bedoelt); 1Tim.5:23; Fil.2:26; 2Tim.4:20
- 19 Klassieker: Dr. M.J. Paul, Vergeving en genezing, Ziekenzalving in de christelijke gemeente (Zoetermeer: Boekencentrum 1997), p. 105
- 20 Dr. L. Floor, *ibid.*, p. 185
- 21 Jb. Klein Haneveld, Is lichamelijke genezing kenmerkend voor Gods werk in onze tijd? (Brochure-reeks 'Het Morgenrood' no. 10, p. 19). De auteur stelt dat op ziekten, die een gevolg zijn van de kastijding van God voor bepaalde zonden, Jacobus 5 nog ten volle van toepassing is. Niet echter zijn alle ziekten gevolgen van persoonlijke zonden (p. 21).

EMDR

Al in 1998 verscheen er in Promise een artikel, als één van de eerste bladen in Nederland, over EMDR. Sinds die tijd is er veel verschil van mening over het gebruik van EMDR tussen veel christentherapeuten. Dit artikel is een update van een aantal ontwikkelingen de laatste jaren. Het is ook opgenomen als een hoofdstuk in mijn nieuwste boek "Tussen waan en werkelijkheid" een bijbelse toetsing van manipulatieve psychotechnieken

Eye - Movement - Desensitization and Reprocessing

Ernstige posttraumatische klachten, die in twee behandelsessies verdwijnen! Meer dan dertig jaar lang getraumatiseerde oorlogsveteranen, die in een 'oogwenk' opknappen! Patiënten met indringende flashbacks, angstdromen en chronische spanningen als gevolg van herhaald seksueel misbruik, die na 5 behandelingen praktisch geheel genezen zijn! Dit is een greep uit de vele schijnbaar fantastische wapenfeiten van EMDR, een bijna aan-doenlijk eenvoudige psychotechniek.

Toch moeten we niet te vroeg juichen. In dit artikel zal blijken dat de techniek van EMDR (er is nog geen bevredigend verklaringmodel gevonden) veel overeenkomst vertoont met andere bewustzijnsveranderende technieken in ons postmoderne, 'virtuele' tijdperk. Er zijn overeenkomsten met: Silva Mind Control SMA, (auto)hypnose en sommige visualisatietechnieken, onder andere uit het gedachtengoed van het N.L.P. (neuro-linguïstisch programmeren). Ook beoefenaars van EMDR wijzen op mogelijke nadelige gevolgen van hun therapie. Belangrijker lijkt me dat christenen deze therapie, die snelle en gemakkelijke instant-oplossingen lijkt te bieden, moeten verwerpen, omdat het in bijbelse

zin verwerken van posttraumatische stress meer is dan een tijdelijke manipulatie van het bewustzijn.

Francine Shapiro

Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) werd in 1989 door de Amerikaanse psychologe Francine Shapiro geïntroduceerd als een snelle en zeer effectieve behandelstrategie bij posttraumatische stress-stoornissen (PTSS). Ze ontdekte het principe van de therapie bij een wandeling door een bos. Ze probeerde nare gedachten, die in haar opkwamen, los te laten en merkte dat haar ogen daarbij snel heen en weer bewogen. Verbaasd stelde ze vast, dat even daarna de gedachten waren verdwenen en niet meer terugkwamen. Ze probeerde de techniek uit op haar cliënten, die aan een trauma leden. Ze vroeg hen te concentreren op de traumatische gebeurtenis en tegelijkertijd hun ogen naar links en naar rechts te bewegen.

Het resultaat was dat het daarna minder onplezierig was om aan het trauma terug te denken. Later verfijnde Shapiro haar methode door bij de cliënt snelle ritmische oogbewegingen uit te lokken door te vragen haar bewegende vingers te volgen op het moment, dat de cliënt een beeld

van het trauma in gedachten houdt. De oogbewegingen kunnen volgens Shapiro resulteren in veranderingen van het oorspronkelijke beeld van het trauma. Soms zijn er sterke ontladingen, die volgens Shapiro leiden tot een vermindering van angst en tot cognitieve veranderingen, zoals een herinterpretatie van het trauma. Dit laatste wordt aangeduid met R (EMDR) van reprocessing. De laatste jaren heeft EMDR een grote vlucht genomen en is het indicatiegebied verruimd van posttraumatische problematiek tot verslavingen, rouw- en verdrietverwerking, sub-assertiviteit en jaloezie.

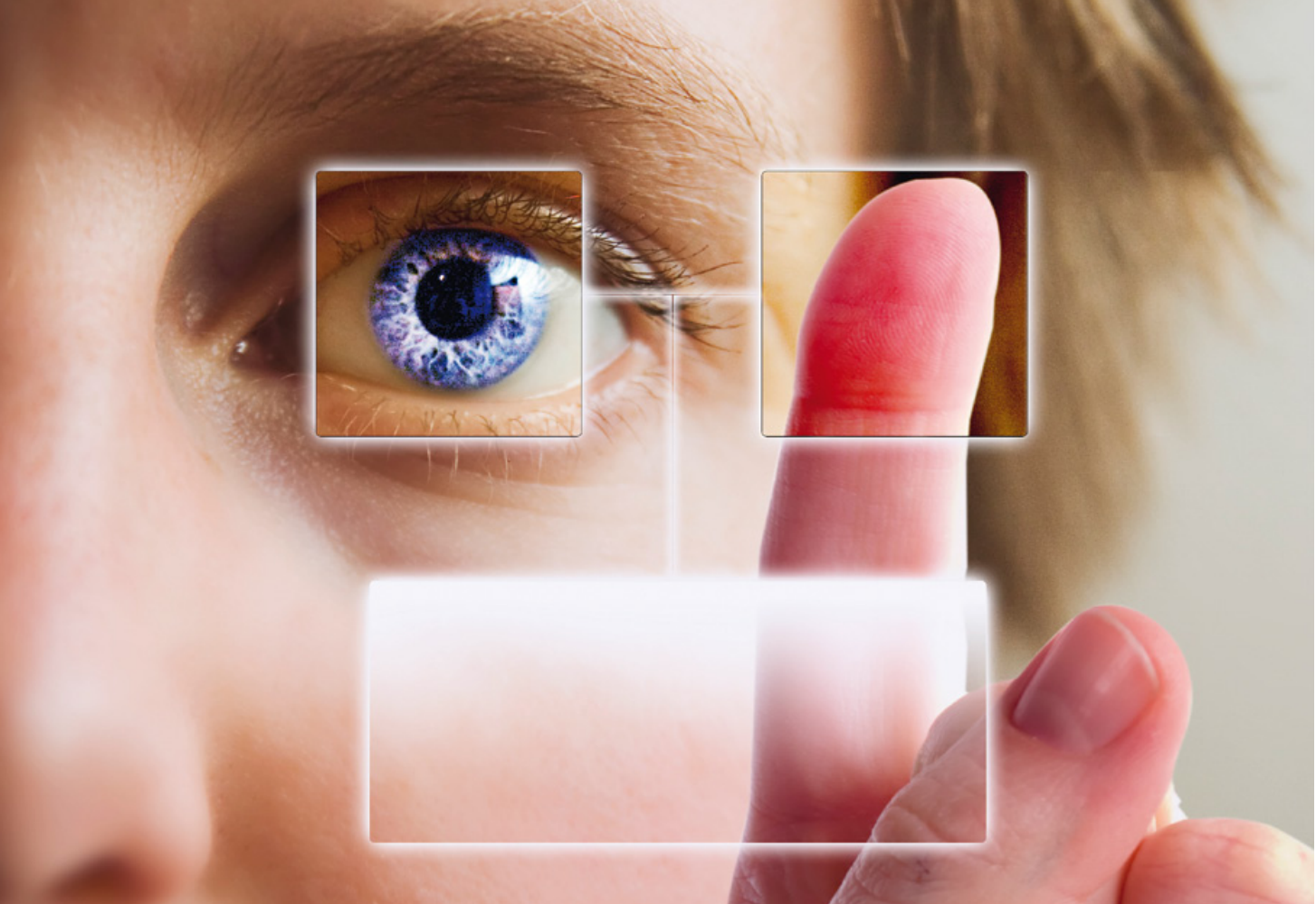
De techniek van EMDR

Je zou de gehele procedure van de techniek van EMDR in acht stappen kunnen verdelen. We volgen deze stappen, die beschreven zijn in het blad 'Gedragstherapie' (jrg.26 nr.4, p. 234-240)

- 1) Traumatische herinnering
Laat de cliënt de aandacht richten op een herinnering waar hij/zij last van heeft, bij voorkeur het meest traumatische moment. "Denk maar gewoon aan die gebeurtenis en kijk maar wat er bij je opkomt". Als de cliënt absoluut geen helder beeld kan maken, is concentratie op het gevoel, dat bij de gebeurtenis hoort, ook goed.
- 2) Negatieve overtuiging
Vraag naar een negatieve overtuiging, die bij dit beeld hoort: "Welke uitspraken over jezelf of over het voorval passen het beste bij dit beeld"? Wanneer de cliënt zelf geen woorden kan vinden, kan worden gevraagd naar de gevoelens, en op grond daarvan kan de therapeut suggesties doen voor een formulering. Gebruik alleen formuleringen, die de cliënt (h)erkent als passend bij het beeld.
- 3) Emoties
  - a) Laat de cliënt zich opnieuw concentreren op het traumatische beeld en de bijbehorende woorden.
  - b) Laat de cliënt de mate van angst of spanning schatten op de "Subjective Units of Disturbance scale" (SUDs, Wolpe 1982). Met de SUD's wordt de ervaren angst weergegeven op een 11-puntschaal; 0 = geen angst; 10 = grootst mogelijke angst. "Hoeveel spanning voel je nu, geschat op een schaal lopend van 0, helemaal

- ontspannen, tot 10, zo gespannen als je maar kunt zijn?”
- c) Laat de cliënt de plaats van het gevoel bepalen: “Kun je aangeven, waar je in het lichaam de spanning het duidelijkst voelt?”
- 4) Gewenste overtuiging
- a) Vraag naar een gewenste overtuiging, die het beste past bij de negatieve herinnering: “Wat zou je willen denken of geloven over jezelf in die situatie?” Let op, dat de gewenste overtuiging positief moet zijn geformuleerd.
- b) Laat de cliënt op een “Validity of Cognition” -schaal (VOC) de geloofwaardigheid van de gewenste gedachte aangeven (7 punten; 1 = absoluut onwaar; 7 = helemaal waar; Shapiro 1989a). Hiermee wordt bedoeld, dat de cliënt scoort in welke mate deze nieuwe uitspraak als emotioneel waar AANVOELT. “Hoe waar voelt deze uitspraak nu aan?”
- 5) Instructies en uitleg van de procedure
- a) Geef de cliënt instructies over wat er gaat gebeuren: “Wat we zo meteen gaan doen, wordt vaak gebruikt als een lichamelijke test. Ik wil graag weten wat er met je gebeurt. Vertel zo duidelijk mogelijk wat er met je gebeurt, zonder je af te vragen, wat er zou moeten gebeuren”.
- b) Leg de procedure uit: “Ik ga zo aan je vragen je weer te concen-
- treren op het beeld, terwijl je de bijbehorende woorden tegen jezelf zegt. Let ook op het gevoel dat daarbij past. En terwijl je dat doet, volg je zo snel mogelijk met je ogen mijn vingers. Het is niet erg als het beeld vervaagt of mistig wordt, maar blijf zo goed als je kunt met je gevoel bij de situatie”.
- 6) Oogbewegingen
- a) Laat het traumatische beeld oproepen, terwijl je de cliënt instrueert naar je vingers te blijven kijken. Houd de vingers op een afstand van 20-30 cm voor het gezicht van de cliënt: “Ga weer terug naar je herinnering, concentreer je op het beeld, de bijbehorende woorden en het gevoel, terwijl je de bewegingen van mijn vingers volgt met je ogen”.
- b) Beweeg de hand met twee horizontaal gestrekte vingers voor de ogen van de cliënt zo snel mogelijk, ritmisch heen en weer. Maak de bewegingen in het horizontale vlak en van uiterst links tot uiterst rechts en terug (dat wil zeggen: een uitslag van ongeveer 50 cm.). Doe dat 24 keer (dit wordt een ‘set’ genoemd). Stop daarna in het midden en laat langzaam je arm zakken, terwijl je vraagt het beeld te laten vervagen.
- c) Vraag naar wat er gebeurd of veranderd is.
- d) Als er ‘beweging’ in zit (dat wil zeggen dat er iets nieuws is opgekomen of als het beeld is veranderd), vraag de cliënt dan zich te concentreren op wat naar boven gekomen is. Doe een nieuwe set oogbewegingen. Ga ermee door totdat er niets meer verandert.
- e) Wanneer er geen ‘beweging’ meer is, vraag er dan expliciet naar: “Is het beeld veranderd?” of “Is het gevoel veranderd of verplaatst?” Als er geen veranderingen meer zijn, ga terug naar het oorspronkelijke beeld en doe een nieuwe set oogbewegingen tot er non-verbaal geen spanning meer merkbaar is.
- 7) Test
- a) Test van de spanning: “Hoeveel spanning voel je nu, geschat op een schaal lopend van 0, helemaal ontspannen, tot 10, zo gespannen als je maar zijn kunt” ? Wanneer de spanning 0 of 1 is geworden, test dan de nieuwe overtuiging; ga anders door met oogbewegingen.
- b) Test van de nieuwe overtuiging: “Wil je eens aangeven in hoeverre jouw uitspraak (“...”) nu als waar aanvoelt, uitgedrukt op een schaal van 1, volledig onwaar, tot 7, volledig waar” ? Indien de gewenste gedachte geen 6 of 7 scoort, ga dan door met het oorspronkelijke beeld en doe opnieuw oogbewegingen.
- 8) Afsluiten
- a) Laat opnieuw het oorspronkelijke

work
live
eat
think
love
spirit
run
religion
office
money
start
bank
stress
sport
time
appointment
fun
social
friends
design
assignment
earn
deadline
finish
exercise
shop
train
fear
marriage
learn
how

beeld oproepen en vraag dit in gedachten te koppelen aan de gewenste overtuiging: "Concentreer je weer op het oorspronkelijke beeld, terwijl je tegen jezelf zegt ("..."). Doe een set oogbewegingen.

- b) Test opnieuw (stap 7)
- c) Indien er een nieuwe herinnering of gedachte interfereert, desensitiseer deze.
- d) Wanneer de nieuwe overtuiging is 'GEÏNSTALLEERD' (dat wil zeggen een score 6 of 7 op de VOC), kan de sessie worden afgesloten.

Na de EMDR-sessie wordt de cliënt gevraagd om in de dagen tot de volgende afspraak een dagboek bij te houden over onprettige gebeurtenissen en ervaringen, die verband houden met het trauma (bijvoorbeeld nachtmerries, flashbacks). Indien nodig kan aansluitend worden vervolgd met een nieuwe EMDR-procedure.

Verklaringsmodellen

Eenvoud gekoppeld aan effectiviteit en snelheid lijkt voor therapeuten bijzonder aantrekkelijk. Toch heeft ook Shapiro haar aanvankelijk standpunt, dat iedereen EMDR kan toepassen, verlaten. Het kan leiden tot zeer heftige emotionele ontlasting en zelfs tot suïcidale reacties. Dit des te meer bij mensen met dissociatieve stoornissen (DID, DIS). Dit is opmerkelijk, omdat juist in het indicatiegebied van EMDR veel mensen met posttraumatische stress (PTSS) voorkomen, die vaak dissociatieklachten vertonen.

De enige gecontroleerde studie naar de effectiviteit komt van Shapiro zelf. De positieve resultaten zijn door anderen

weer getemperd (Lohr 1992; Herbert & Mueser 1992). Sommigen schrijven de successen toe aan het blootstellen van een patiënt aan zijn angsten als een soort desensitisatie-proces (gevoeligheidsreacties ontmantelen). Dat zou ook tot de ernstige gevolgen kunnen leiden, die we al genoemd hebben. Toch wordt er driftig gezocht naar verklaringen. Eén ervan is de "Reciproque inhibitie". Deze theorie werd in 1927 al geïntroduceerd door Pavlov, die beweerde dat de traumatische ervaringen leiden tot een pathologische balansverstoring in de hersenen, waardoor de gebruikelijke emotionele verwerking geblokkeerd wordt.

Ook worden er vaak vergelijkingen getrokken tussen EMDR en de psychofysiologie van de Remslaap. Over het algemeen wordt aangenomen dat de Remslaap (Rapid Eye Movement) een belangrijke rol speelt bij de verwerking van onbewuste ervaringen. In deze fase van de slaap zien we vaak ook een motorische inhibitie (spierontspanning) net als bij sommige EMDR-sessies. In tegenstelling tot de Remslaap echter wordt van EMDR verondersteld dat de oogbewegingen de motorische inhibitierespons uitlokken. Vele onderzoekers verwachtten dan ook niets van een verder vergelijkend onderzoek (Merkelbach 1993). Marcel van Hout (2008), hoogleraar klinische psychologie en experimentele psychopathologie te Utrecht, haalt bij zijn onderzoek de interhemisfere communicatietheorie, die bij verklaringenmodellen van EMDR gebruikt wordt, onderuit. Ook geeft hij aan dat geluidsprikkels zelfs nog minder effectief zijn dan oogbewegingen. Hij verklaart een mogelijke werkzaamheid meer door

'imagine inflation' dat een vermindering is van emotionele ervaringen door het overbelasten van het werkgeheugen. Volgens hem zou dit echter ook moeten blijken bij het installeren van de positieve cognities! Andere onderzoekers zoals Grant J. Devilly (2002) concluderen dat EMDR gepromoot wordt als een unieke, snelwerkende en effectieve interventiemethode voor het behandelen van een overvloed aan problemen, waaronder, maar niet beperkt tot, misbruik (Shapiro, Vogelmann-Sinus, & Sine, 1994), persoonlijkheidsstoornissen (Fensterheim, 1996), PTSS (Shapiro, 1989b), seksuele disfunctie (Wernik, 1993), dissociatieve stoornissen (Paulsen, 1995), body dysmorphic disorder (Brown, McGoldrick, & Buchanan, 1997), en morbide jaloezie (Blone, 1997). EMDR is zelfs geschikt voor verhoging van de prestaties bij sporters (Foster & Lendl, 1995). Dergelijke claims zijn deels verantwoordelijk voor de ontwikkeling van een groeiende kloof binnen de klinische psychologie. Critici beweren dat door het niveau en de wijze van verkoop EMDR zijn geloofwaardigheid verloren heeft, terwijl de voorstanders beweren dat EMDR oneerlijk wordt behandeld door de academische 'broederschap', die verwacht dat een hoger niveau van bewijs geleverd zou moeten worden dan bij andere, meer conventionele behandelingen.

De genoemde studies waren van een uiteenlopende kwaliteit. In het algemeen komt een beoordeling van het gepubliceerde onderzoek tot de volgende conclusies: (1) Er is overweldigend bewijs dat oogbewegingen noch een noodzakelijke noch een nuttige aanvulling op de procedure zijn, (2) er is sterk en consistent bewijs dat EMDR beter is dan geen behandeling, maar slechts zo goed als elke andere behandeling die van een bepaald aspect van exposure-therapie gebruik maakt, en (3) er zijn sterke aanwijzingen dat een full-exposure-based interventiepakket superieur is aan EMDR. Er is ook enig bewijs dat de effecten van EMDR na verloop van tijd verdwijnen (Grant J. Devilly, 2002).

EMDR en trauma's

Bij trauma's schiet het normale verdedigingsmechanisme om gebeurtenissen te verwerken door middel van geest, ziel en lichaam, (soms tijdelijk) tekort. Die weerbaarheid wordt gevormd door de identiteit van een persoon, de al ontwikkelde mogelijkheden om stress te verwerken (zoals cognitieve, emotionele en geloofsontwikkeling), de aard en mate van inwerking van de traumatische gebeurtenis, de steun en afstemming van de sociale omgeving en het handelen van de gemeenschap. De B-trauma's zijn vaak

de erge dingen die mensen overkomen zijn, zoals mishandeling, verlaten worden, ongewenste intimiteiten enzovoort. De A-trauma's bestaan vaak uit het gemis aan sociale vaardigheden, onverbondenheid, onvoldoende stimuli in de ontwikkeling enzovoort. Vooral de delen van de hersenen, waar sterke emoties beheerst en verwerkt worden, ondervinden de nadelige gevolgen van A-trauma's. Voor de verwerking van A-trauma's zijn stabiele relaties nodig, die iemand kunnen helpen om de negatieve emoties te overwinnen. A-trauma's zijn schadelijk omdat de oorzaak ligt in een gebrek aan iets essentieels. Trauma's bevatten vaak een complexe mix van A-en B-trauma's, beide elementen moeten gediagnostiseerd worden en hebben een verschillende aanpak nodig. Mijn kritiek op EMDR is dat de B-trauma's op een suggestieve, manipulatieve, wijze benaderd worden, en de vaak volkomen verweven A-trauma's geen aandacht meer krijgen. Ik denk dat er veel betere technieken zijn voor B trauma's, die bovendien de bijbelse toets meer kunnen doorstaan zoals Theophostic Prayer Ministry (dr. Ed Smith 2007) en the Immanuel approach (dr. Jim Wilder 2007, dr. Karl and Charlotte Lehman). EMDR heeft weinig visie op A-trauma's. In het 4+ hersenmodel van dr. Jim Wilder wordt mede op basis van uitgebreid onderzoek van dr. Allan Schore uiteengezet dat er in de rechter hersenhelft hiërarchieke relaties zijn die emotionele stresscoping bepalen. Indien men in geval van trauma'saan de vaardigheden en ontwikkelingsproblemen van deze emotionele stressverwerking geen aandacht besteedt, zal, zoals bij EMDR, het effect tijdelijk of zelfs schadelijk blijken te zijn.

EMDR en hypnose

Tegenwoordig wordt EMDR gezien als een middel dat vooral gebruikt kan worden in combinatie met hypnose en gedragstherapeutische technieken. De techniek van EMDR moeten we mijns inziens dan ook bij de hypnotische bewustzijnsveranderingen en technieken onderbrengen en haar veronderstelde werking analyseren. Vluchtig bezien lijkt deze behandelmethode geen occulte elementen te bevatten. Er wordt niet over geesten gesproken, noch over andere mens- en wereldbeelden. Maar als we de techniek nader analyseren, blijkt dit toch alleszins het geval te zijn. Dat beoefenaars aangeven, dat deze methode goed te combineren valt met hypnose, verwondert mij niet omdat EMDR sterk verwant is aan hypnose. Bij hypnose stelt de cliënt zich open voor het denken van een ander, en komt de cliënt in een andere bewustzijnsstoestand. In deze toestand blijft de cliënt contact met de buitenwereld houden. In dit bewustzijn

is het ook heel goed mogelijk om stimulerende suggesties van 'buiten' op te nemen en deze als zijn/haar eigen werkelijkheid te beschouwen. Kroger en Fetzler (Hypnosis and Behavior modification imagery conditioning, Lippincott Philadelphia) wijzen er op dat we ons bij hypnose niet in de war moeten brengen door een verschil in ritueel, waarin deze bewustzijnsstoestand wordt opgewekt, maar dat deze vergelijkbaar zijn met de verschillende technieken, die daarvoor in het zenboeddhisme en de yoga worden gebruikt. Dit wordt overigens ook door de onderzoekers van EMDR geconstateerd. Zo legt J. Hedstrom verbanden tussen EMDR en oosterse meditatietechnieken zoals yoga, waarbij oogbewegingen gebruikt worden om in een ontspannen toestand te komen (Hedstrom, 1991, A note on eye movements and relaxation, Journal of Behavior 22: pp. 37-38).

Sommigen zullen opmerken, dat het suggestieve element bij deze methode nihil is. Daarbij dient men echter te bedenken, dat de methodiek eerst haarfijn uitgelegd wordt en heel duidelijk wordt aangegeven en dat het doel een verandering van denken is! In een gemiddelde sessie van een uur kan het aantal sets van oogbewegingen oplopen tot ongeveer 40, ieder met 25 snelle oogbewegingen. Dit zijn duizend snelle oogbewegingen, die steeds door 'metingen' onderbroken worden om na te gaan in hoeverre de bewustzijnsstoestand (gevoel en of denken) al veranderd is naar het vooropgestelde doel. Je zou het een ritueel kunnen noemen van de inductie van de hypnose. Peter Baldé heeft de overeenkomsten tussen hypnose en EMDR goed in kaart gebracht. Zowel hypnose als EMDR kent een aandachtfixatie: men richt zich op één punt, namelijk de vingerbeweging of de geluidsprikkel. Bij beiden is er een passieve mentale instelling die aangemoedigd wordt, bij EMDR door instructies als 'op te laten komen wat er opkomt' en 'het laten gebeuren'. De EMDR -therapeut laat de aandacht fixeren, activeert het passieve primaire proces ("Wat gaat er door je heen?") en hervat daarna de oogfixatie. Deze cyclus herhaalt hij tijdens de verwerkingsfase vele malen. Door het afwisselen van de aandachtfixatie en de oriëntatie op het primaire proces lijkt dit sterk op de gefractioneerde inductietechniek van Langen (1972) die dit beschrijft als een toenemende verdieping van hypnose.

Inductie (heenleiden) is het tegengestelde van deductie (afleiden). Inductie is het opklimmen van concrete, bijzondere begrippen naar meer abstracte, algemene begrippen. Hypnotische inductie impliceert het oproepen van bepaalde verschijnselen, herinneringen of visualisaties, die leiden tot een veranderde voorstellingswereld bij de cliënt. De visualisaties (beelden oproepen) en affirmaties (positieve woorden bekrachtiging) van EMDR via hypnotische inductie, die door de talloze oogbewegingen worden ingeleid, zijn typische instrumenten uit het new age denken teneinde een wisseling van paradigma (denken) tot stand te brengen. Het veranderde denken wordt gekoppeld aan een lichamelijk proces, hier de oogbewegingen, of geluidsprikkels, of het ritmisch tikken van de linker op de rechter voet als inductiemethode. Het neuro-linguïstisch programmeren (N.L.P.) kent dit principe ook. Daar wordt het ankeren (anchoring) genoemd. Ook de ontwikkelingen bij N.L.P. leiden volgens Richard Bandler, een van de goeroes van N.L.P. die in mei dit jaar een seminar in Nederland gaf, tot een ander denken door middel van hypnose (NHR: Neuro Hypnotic Repatterning).

EMDR is ook vergelijkbaar met Silva

Mind Control (SMC) (zie Promise, jan. 97), waar men zichzelf door middel van visualisatietechnieken moet brengen in een licht veranderde bewustzijnstoestand om te komen tot een nieuwe realiteit. Ook hier moeten 'positieve gedachten' geïnstalleerd worden, nadat men de negatieve visualisaties heeft 'uitgewist'. Ook de lichamelijke verschijnselen tijdens de EMDR, zoals spierontspanning, doen denken aan hypnotische technieken. Het is geen ontspanning, die door een bewuste actie van de mens via zijn controle over (bewust beïnvloedbare) spieren en ademning verloopt, maar het is een passieve, aselectieve ontspanning, die de cliënt 'overkomt'.

De (positieve) woorden, die bij EMDR gebezigd worden, zijn de aloude bekende affirmaties, die door de moderne (sjamanen en 'alchemisten van de geest', gecombineerd met creatieve visualisering, weer van stal gehaald worden uit het oude heidendom. Het is deel van een ontwikkeling, die de klok van de samenleving terugzet, onder andere naar de Middeleeuwen, naar een 'Wiederverzauberung' van onze maatschappij. Dr. Francine Albach beschrijft in een artikel in het blad Promise, hoe ze het eerste seminar van Shapiro in Nederland bijwoonde, zowel vanuit een beroepsinteresse, als ook toetsend vanuit christelijke levensovertuiging.'s Ochtends werd de theorie van EMDR doorgenomen. Francine beschrijft het zo:

"Een en ander werd aangedikt door te schermen met wetenschappelijk onderzoek, waaruit moest blijken dat het hele verhaal klopte. Als wetenschappelijk onderzoeker had ik hier zo mijn bedenkingen bij, die ik niet onder stoelen of

banken stak. In de pauze liep ik naar buiten en bad tot God met de vraag om mij een teken te geven of deze methode nu zuivere koffie was of niet. Toen ik terugkwam van de middagpauze kwam de assistent van de therapeute naar mij toe met de vraag of ik maar weg wilde gaan. Op mijn verbaasde vraag (Hoezo, ik had toch betaald?) werd me medegedeeld dat de therapeute mij er die middag niet bij wilde hebben. De rest van het gezelschap maakte zich op om de Rapid Eye methode met elkaar te gaan oefenen. En daar stond ik dan op straat. Toen herinnerde ik me welk verzoek ik net aan God had gedaan. Het antwoord was duidelijk. God had mijn gebed verhoord en me laten zien dat dit geen zuivere koffie was" (Promise, jan. 2000).

Veel christenhulpverleners zijn niet gewend methoden geestelijk te toetsen. Dit komt omdat ze vaak niet geleerd hebben geestelijke diagnostiek te bedrijven. In mijn 35-jarige ervaring als psychosomatisch fysiotherapeut en pastoraal werker heb ik in de anamnese hier steeds aandacht aan gegeven. Het gaat te ver om in dit artikel hier uitgebreid melding van te maken, maar één van de toetsstenen is of iemands geestelijk leven en denken over christelijke uitgangspunten veranderd of verhinderd wordt door een reële macht die de Bijbel demonisch noemt. Om tot een dergelijk diagnose te komen is het nodig je als hulpverlener onder leiding van de Heilige Geest te stellen en onderzoek te doen naar het Gods-, mens- en wereldbeeld van een cliënt. Ook veranderingen in gebedsleven, zondebesef, bijwonen van samenkomsten spelen hierbij een rol. Daarnaast kunnen ook psychosociale

veranderingen en lichamelijke klachten de diagnose 'demonisatie' bevestigen; deze laatste criteria zijn vaak te zien als supplementair aan de primaire geloofsveranderingen als gevolg van het besmet raken van een verkeerde geest in een therapeut en/of behandelmethode. De Bijbel geeft tal van voorbeelden van de gevolgen hiervan. Jarenlange ervaring met cliënten die EMDR ondergaan hebben, hebben mij versterkt in mijn mening dat EMDR vanuit een bijbels perspectief hoogst verdacht is. Dat mensen, die EMDR ondergaan hebben, dit vaak niet herkennen, heeft soms ook te maken met de stand van hun geestelijk leven. Als je niet kiest voor een praktisch leven in relatie met de God van de Bijbel, zul je de achteruitgang in dat geestelijk leven ook niet gauw onderkennen. Natuurlijk ben ik me er ook van bewust dat de persoon van de therapeut(e) ook een rol speelt, net als de 'geestelijke wapenrusting' van een cliënt. Maar m.i. onderschat de gemiddelde christentherapeut, die EMDR beoefent, deze gevolgen zoals eerder genoemd, niet in de laatste plaats omdat er geen onderzoek naar gedaan wordt.

De BIJBEL en EMDR

Het belangrijkste bijbelse punt van kritiek is dat aan de mens iets wezenlijks wordt ontnomen, namelijk zijn wil en daarmee zijn geweten. Dit laatste is het 'orgaan' om voor God verantwoordelijk te zijn. Dit gebeurt meestal tijdelijk gedurende de 'behandelsessie', maar het kan ook duurzame gevolgen hebben. Rob Matzken verwoordt het in het New Age handboek aldus: "In het menselijk hart zijn de bronnen des Levens" (Spr.4:23). De menselijke geest behoort toe aan God en mag niet gebracht worden in een toestand van hypnose (bewustzijn onder andermans controle) of extase (buiten zinnen) (1 Kor. 14:32 en Gal. 3:1).

Wanneer een mens onder hypnose gebracht wordt, stemt hij toe dat zijn ziel disfunctioneert, en geeft hij de beschikking over zichzelf (zijn wil) aan een ander. Deze ander kan heel goed de therapeut zijn, die hem tot een andere wil brengt, ook al is het maar op een deelgebied. Het effect is dat de mens, ook na het 'ontwaken', op dat punt willoos wordt (en soms blijft), of de hem ingesproken wil (of bewustzijn, denken) als zijn eigen wil beschouwt. Bovendien maakt de 'passiviteit', waarin de cliënt gebracht is, hem ontvankelijker voor de demonische wereld. Ook demonen kunnen beelden geven, die gehypnotiseerde personen als hun eigen herinnering kunnen ervaren. Dit proces kan een conditionering aan occulte machten bewerkstelligen door:

a) instappen, initiëren, een openheid om

alle 'oude begrippen' en voorstellingen (ook de bijbelse) aan het wankelen te brengen.

- b) verkennen of exploreren.
- c) verinnerlijken of integratie.
- d) verwezenlijken of samenzwrenen.

In het artikel over SMC (Silva Mind Control) (Promise, jan. 1997) heb ik uitgebreid beargumenteerd dat dit een duivelse imitatie is van de bijbelse manier van het anders leren denken.

BIBEL en posttraumatische stress

Zoals ik in de inleiding al aangaf, houdt de bijbelse wijze van het verwerken van posttraumatische stress meer in dan een manipulatie van het bewustzijn. Bij het herstel en de begeleiding zal ruimschoots aandacht geschonken moeten worden aan de lichamelijke, psychische en geestelijke gevolgen van het PTSS. Het centrum van het anders leren denken in de Bijbel, lezen we in Rom.12:1-2: "Dat we onze lichamen stellen tot een levend, heilig en Gode welgevallig offer; dit is uw redelijke erediens. En wordt niet gelijkvormig aan deze wereld, maar wordt hervormd door de vernieuwing van uw denken, opdat gij moogt erkennen wat de wil van God is, het goede, welgevallige en volkomene".

Als iemand traumatische gebeurtenissen in zijn leven meegemaakt heeft, is het wel de apostel Paulus, aldus 2 Kor.11:23-28: doodsgevaaren, martelingen, gestenigd, schipbreuk, overvallen, verraden, honger, dorst, grote verantwoordelijkheden enzovoort. Toch is het deze apostel, die de Kolossen oproept om de "dingen van boven te bedenken". Niet als zo maar 'een virtual reality', maar de werkelijke objectieve geestelijke realiteit geïntegreerd in onze aardse realiteit (Kol. 3:1-4).

De realiteit bestaat niet alleen uit de zichtbare dingen, ook is het geen positief denken (Ratelband) of visualiseren wat het gevoel 'even opkrikt', maar het bewustzijn van de gemeenschap met God door het leven en de Geest van Jezus Christus, die ons door Zijn Woord leidt in de realiteit van het leven. In de begeleiding van PTSS zullen bijbelse begrippen als genade, vergeving, reiniging en heiliging praktisch worden toegepast op de moeitelijke omstandigheden van het individu. Er moet door de kracht van de Heilige Geest vaak een weg gevolgd worden, waarbij volharding, overgave, standhouden en oefenen in godsvrucht geleerd moeten worden.

Het is niet altijd een korte en gemakkelijke weg, maar zeker een weg, die leidt tot overwinning, dankbaarheid en vreugde. Paulus bedient zich in zijn traumatische stress-omstandigheden niet van de illusie van de postmoderne, gesuggereerde,

virtuele werkelijkheid, zoals die vaak bij EMDR geconstrueerd wordt, maar wijst op de enige geestelijke realiteit (Fil. 4:4-9). Geloof in de God van de Bijbel is de zekerheid van de dingen, die men hoopt en het bewijs der dingen, die men niet ziet. In Hebr. 11 wordt duidelijk dat dat geloof een zaak is die de gehele mens naar geest, ziel en lichaam beïnvloedt en leidt tot ontwikkeling, genezing en gedragsverandering. Jim Wilder maakt in zijn hiërarchisch 4+ hersenmodel over emotionele stressverwerking duidelijk dat niet goed of niet compleet verwerkte trauma's, zoals dat vaak met EMDR gebeurt, hun invloed hebben op de identiteit. In een bijbelse context zien we dat Jezus, ondanks Zijn onmetelijk lijden naar geest, ziel en lichaam, niet getraumatiseerd raakte. Hij bleef Zichzelf doordat Hij aan het kruis uitriep: "Vader vergeef het hun". Dat is alleen mogelijk bij een volmaakte ontwikkelde emotionele ontwikkeling bij een volmaakte identiteit die onder extreme situaties niet emotioneel overruled wordt, maar Zichzelf blijft. En zeker niet door een tijdelijke bewustzijnsverandering of door een virtuele realiteit. Iedere begeleiding van trauma's zal tot doel moeten hebben om, binnen de complexiteit en context van een bijbels mensbeeld, de identiteit te bewaren naar geest, ziel en lichaam in de verbondenheid met God, de medemens en de natuur.

*Gerard Feller.
april 2011*

Literatuuroverzicht

- Shapiro, F. (1989), Eye movement desensitization, a new treatment for the posttraumatic stress disorder. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry* 20: pp. 211-217
- Shapiro, F. (1991), Eye movement desensitization & reprocessing procedure from EMD to EMDR, a new treatment model for anxiety and related trauma. *The behavior therapist* 14: pp.133-135
- Pavlov, I.P. (1927), *Conditioned Reflexes* New York: liveright
- Hedstrom, J. (1991), A note on eye movements and relaxation. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry* 22: pp. 37-38
- Hassard, A. (1993), Eye movement desensitization of body image, *Behavioural psychotherapy* 21: pp. 157-160

- Broeke, E. ten en A. de Jongh (1993), Eye movement desensitization and reprocessing: praktische toepassing en theoretische overwegingen. *Gedragstherapie*, jrg. 26, nr 4: pp. 233-254
- Marks, I.M. (1987) *Fears, phobias and rituals*, New York Oxford Universitypress
- Lohr, J.M. Kleinknecht R.A. Conley A.T. (1992) A methodological critique of the current status of EMDR, *Journal of behavior therapy & experimental psychiatry* 23: pp. 159-167
- Matzken, R. (1990), *New Age handboek*, Buyten & Schipperheyn, Amsterdam
- Matzken, R. (1996), N.L.P. in bijbels perspectief, Groen, Leiden
- Feller, G. (1995), *Tovenaars van de twintigste eeuw*, Gideon, Hoornaar.
- Hout, Marcel van, *Najaarscongres Vereniging voor Gedragstherapie en Cognitieve Therapie VGCT 2010*, p. 15
- Devilly, Grant J. (2002), *University of Melbourne, SRMHP Home / Fall - Winter 2002 Volume 1 Number 2*
- Wilder, Jim (2007), *Met vreugde man zijn, groeien naar volwassenheid, Archippus boeken*, Enschede, ISBN: 9789079011018; dit is een vertaling van Jim Wilder (2004) *Living with Men*, Shepherd's House inc., Pasadena
- Schore, Allan N., *Affect Regulation and the Origin of the Self: Neurobiology of Emotional Development*, Hillsdale, NJ. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1994
- Schore, Allan N., *Affect Regulation and the Repair of the Self* (New York NY, W.W. Norton 2003)
- Schore, Allan N., *Affect Dysregulation and the Disorders of the Self* (New York NY, W.W. Norton 2003)
- Smith, Edward M., (2007), *Theophostic Prayer Ministry*, New Creation Publishing, Campbellsville, Kentucky
- Lehman, Karl MD <http://www.kclehman.com/>
- Feller, Gerard (2011), *Een christelijke visie op psychotrauma's*, Promise magazine, jan. 2011
- Feller, Gerard (jan. 1997), *Silva Mind Control*. Promise magazine
- Albach, Francine (jan. 2000), *Promise magazine*, jan. 2000
- Balde, Peter, *directieve therapie 2005* pp. 69-82
- Langen, D. (1972), *Kompodium der medizinschen Hypnose* Karger. In: J.M. Cladder & Lens, J.W.M. (1986), *Moderne Hypnotherapie*, Swets en Zeitlinger, Lisse

Omgaan met slachtoffer misbruik binnen de

Samenvatting

Zedenrechercheurs raken gefrustreerd als ze vermeende daders van seksueel misbruik van kinderen niet veroordeeld kunnen krijgen, omdat slachtoffers geen aangifte doen en/of omdat de omgeving niet meewerkt. Dit gebeurt volgens de rechercheurs binnen christelijke kringen, waar de vermeende dader vergeving ontvangt als hij berouwvol zijn fout(en) onderling heeft opgebiecht. Voor het slachtoffer valt het doek. Er komt geen aangifte, geen onderzoek en vaak ook geen goede hulp. Wat weten we van de gang van zaken binnen de christelijke kring, welke factoren spelen er? Door middel van een handelingsprotocol in geval van seksueel misbruik, streeft men naar eenduidig professioneel rechtvaardig handelen binnen de christelijke kring.

Trefwoorden:

Zedenpolitie
Aangifte
Seksueel misbruik
Verjaringstermijn
Geweten
Conspiracy of silence
Zwaard

Inleiding

Er zijn nogal wat frustraties bij zedenrechercheurs vanwege vastgelopen zedenzaken. Nadat een vermeende dader van seksueel misbruik was aangehouden op verdenking van seksueel misbruik, liepen veel zaken dood vanwege gebrek aan bewijs en bekentenissen of het ontbreken van aangiften door slachtoffers. De pleger (kerk- of gemeentelid) deed zijn schuld-bekentenis bij de ouderlingen of oudsten, kreeg vergeving en kon zijn gewone leven voortzetten, zij het dan, dat het kwaad aan het licht was gekomen. De overheid die volgens Paulus het zwaard niet vergeefs draagt (Romeinen 13), kwam er niet meer aan te pas. Alles werd in het werk gesteld om de stabiliteit van het gezin en de gemeente of kerk weer te herstellen. Men zat niet te wachten op sancties van buiten het eigen systeem en zowel de daders als de slachtoffers en andere betrokkenen deden er het zwijgen toe.

Incestzaken verdwenen zo in de doofpot.

Maar is dat goed? Is dit de juiste wijze van handelen bij zaken die volgens de Nederlandse wetgeving misdrijven worden genoemd. Hoe zou men idealiter moeten handelen?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, beschrijf ik eerst een aantal aspecten van seksueel misbruik aan de hand van voorlichtingsmateriaal van Movisie, expertisecentrum seksueel en huiselijk geweld in Utrecht. Vervolgens ga ik na hoe men in de maatschappij en binnen christelijke

kringen in het bijzonder tegen seksueel misbruik aankeek en -kijkt en hoe het staat met het doen van aangifte. Verder heb ik onderzocht hoe slachtoffers denken over vergeving en de relatie daarvan tot het doen van aangifte en het straffen van een dader. Behalve het gedrag van een slachtoffer is het gedrag van een vermeende dader ook een factor van belang als het gaat om een rechtsgang bij justitie. Als een dader niet mee wil werken en niet tot een bekentenis komt, zal de zaak meestal bij gebrek aan bewijs geseponeerd worden door de officier van justitie. Daarom ben

offers van seksueel christelijke kring

Zal ze ooit aangifte kunnen doen van de verkrachtingen?

ik een aantal kenmerken van daders nagegaan. Een allesoverheersend fenomeen bij seksueel misbruik (binnen het gezin) is de zwijgcultuur, *the conspiracy of silence*. Ik ga hier nader op in met de bedoeling meer inzicht te krijgen. Tot slot noem ik een handelingsprotocol, dat ontworpen is voor de christelijke gemeente en zijn dienst kan bewijzen bij gevallen van actuele (seksuele) kindermishandeling. Deze handleiding is niet van toepassing op de groep slachtoffers die pas jaren nadat het misbruik heeft plaats gevonden, erover vertelt. Tot slot kom ik tot een conclusie. Ik spreek over mannelijke daders (waar ook vrouwelijke daders bedoeld zijn) en

over vrouwelijke slachtoffers (waar ook mannelijke slachtoffers bedoeld zijn).

Een casus

Een meisje, Marieke zal ik haar noemen, uit een groot christelijk/kerkelijk gezin met een hardwerkende, ruimhartige vader, die leiding geeft aan een groot bedrijf, een toegewijde moeder, een flink aantal broers en zussen, wordt op 6-jarige leeftijd bruut door haar oom, een dominee, verkracht. Samen met zijn zoon, Mariekes neef dus, slaapt deze man, als

deze bij de familie van het meisje logeert, op de kamer van het meisje. Het seksueel misbruik duurt tijdens de visites jarenlang voort. Als de mannen zich ook aan haar zusje gaan vergrijpen, voelt Marieke zich gedwongen om aan haar moeder te vertellen wat er is gebeurd. Moeder gelooft het meisje en komt in actie. Als gevolg hiervan scheidt tante van oom, de dominee. De vermeende daders zijn te midden van alle turbulentie nooit bij de politie aangegeven toen de incest aan het licht kwam. Het slachtoffer wordt een drop-out van school, spijbelt, raakt verslaafd aan alcohol en drugs. Ze wordt, na een aantal verloren jaren van zwerven

op straat, opgenomen bij een christelijk afkickcentrum. Psychisch is ze labiel. Ze doet zelfmoordpogingen, wordt opgenomen op de PAAZ van een ziekenhuis, maar blijft zichzelf beschadigen. Regelmatig komt ze in een isoleercel terecht. Ze krijgt de diagnose posttraumatisch stressyndroom. Na de PAAZ woont ze enige tijd thuis en werkt in het bedrijf van haar vader. In 2005 zoekt ze hulp bij Stichting Petra nadat ze is verkracht door iemand die bij haar vader in de fabriek werkt. In die tijd drinkt ze regelmatig een grote hoeveelheid wodka achter elkaar, is recalcitrant, nors, maar ook kwetsbaar, boos en verdrietig. Aanvankelijk kan ze niet goed praten over haar problemen. Langzaam maar zeker komt daar verandering in. Ze komt regelmatig voor een gesprek bij Marrie van der Feen, belt tussendoor de praatlijn, ze verhuist een tijdje naar Zeeland, maar vanwege haar alcoholprobleem en heimwee gaat ze terug naar haar ouders. Van de laatste verkrachting is aangifte gedaan, de man wordt veroordeeld, gaat in hoger beroep, waarbij zij voor drie rechters opnieuw haar verhaal moet doen in aanwezigheid van de dader en diens advocaat. Emotioneel is ze een vat buskruit en moet ze regelmatig door een psychiater begeleid worden, die haar medicijnen voorschrijft, welke ze slikt en soms opspaart. Haar ouders worden

intensiever bij de begeleiding betrokken, waardoor Marieke zich beter begrepen en ondersteund voelt. Moeder, een verpleegkundige, is een belangrijke factor in dit alles en redt haar dochter een paar keer van de dood door tijdig ingrijpen na een suïcidepoging.

Marieke vertelt haar verhaal voor de radio op 25 oktober 2008 tijdens het EO-programma Man-Vrouw. Ze belt de praatlijn van Stichting Petra regelmatig, want het maakt veel los. Ook is ze in alle staten als ze haar neef, de dader, moet gaan ontmoeten op een familiefeestje. Ze vertelt, dat hij haar opnieuw verkrachtte tijdens een vorig familiefeest. Ze vindt zichzelf vies, slecht, niet om aan te zien en wil het liefst niet meer leven. Desondanks zoekt ze steun bij haar ouders, broers en zussen en gaat wel naar het feest onder het motto: sterk zijn, niet uit de weg gaan voor hem. Geen vermijdingsgedrag, want vermijden leidt bij haar tot drankmisbruik, automutieren of erger.

Zal ze ooit aangifte kunnen doen van de verkrachtingen door haar neef (het misdrijf is nog niet verjaard)? Voorlopig is ze nog doodsbang voor hem en heeft ze haar handen vol aan de therapieën, die ze inmiddels bij een tweedelijns instelling volgt.

De vraag is of een slachtoffer aangifte moet doen als het juridisch een min of meer hopeloze zaak is. Een melding kan natuurlijk altijd en kan vooral nuttig zijn als er meerdere slachtoffers zijn, die meldingen doen. Om ruimte te geven aan slachtoffers zou ik willen, dat de verjaringstermijn bij dit soort delicten verlengd wordt, zodat elk slachtoffer vroeg of laat gelegenheid krijgt een dader aan te geven. Vaak kan dit pas na jarenlange therapie. Dit soort misdrijven zou evenals oorlogsmisdaden niet mogen verjaren. In 2011 heeft de wetgever de verjaringstermijn opgeheven voor ernstige zaken van seksueel misbruik, zodat daders toch gestraft zouden kunnen worden.

Wat is seksueel misbruik?

De hieronder vermelde gegevens zijn ontleend aan Transact, expertisecentrum voor seksueel en huiselijk geweld, inmiddels gefuseerd met MOVISIE, kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling (www.seksueelgeweld.nl). Als iemand gedwongen wordt seksuele handelingen uit te voeren of te ondergaan, noemen we dat seksueel geweld of seksueel misbruik. De term seksueel misbruik wordt meestal gehanteerd als er een vertrouwensband is tussen dader en slachtoffer of als het om kinderen gaat. Slachtoffers worden vaak ook bedreigd

en geestelijk mishandeld. Altijd is er sprake van een machtsverschil: tussen ouders en kinderen, tussen mannen en vrouwen. De volgende definitie van seksueel misbruik geeft goed weer waar het om gaat:

“Iedere interactie waarin iemand ertoe wordt gedwongen seksuele handelingen te ondergaan of uit te voeren. Onder dwang wordt verstaan iedere situatie, waarin het slachtoffer niet het gevoel heeft te kunnen weigeren of zich aan de situatie te kunnen onttrekken” (Boland, 1991).

Wie plegen seksueel geweld?

Seksueel misbruik komt voor in alle milieus, en daders kunnen algemeen gerespecteerde mensen zijn. Meestal wordt seksueel geweld door een bekende van het slachtoffer gepleegd en is de dader een man.

Wie overkomt het?

Zowel mannen als vrouwen kunnen slachtoffer worden van seksueel geweld en dit gebeurt in verschillende situaties, bijvoorbeeld op het werk, op school, thuis enz.. Daders blijken de vaardigheid te hebben de meest kwetsbare slachtoffers uit te kiezen (Conté, 1989). Risicofactoren om slachtoffer van seksueel misbruik te worden zijn bijvoorbeeld een laag

zelfbeeld (Kelly, 1988), jonge leeftijd, vrouw-zijn, sociaal isolement en eerdere ervaringen met seksueel misbruik (Cense, 1997; Finkelhor, 1984; Kelly, 1988; Mastenbroek, 1995).

Gevolgen

Door seksueel misbruik worden de autonomie en de geestelijke en lichamelijke integriteit van het slachtoffer geschonden. Ervaringen met seksueel geweld hebben alle elementen van trauma's in zich: machteloosheid, acute ontwrichting van het bestaan en extreem onbehagen. Het slachtoffer heeft geen controle over de gebeurtenis. De gevolgen van seksueel misbruik zijn afhankelijk van de ernst en de duur van het misbruik, de leeftijd waarop het misbruik plaatsvond, de relatie van het slachtoffer met de pleger, de ervaren opvang na misbruik en de specifieke omstandigheden rond het misbruik van het slachtoffer. De gevolgen kunnen psychisch, somatisch en psychosomatisch zijn. Meestal ondervinden slachtoffers een combinatie van soorten gevolgen. De klachten van seksueel misbruikte mensen verergeren vaak doordat slachtoffers uit angst en schaamte jarenlang zwijgen over hun ervaringen.

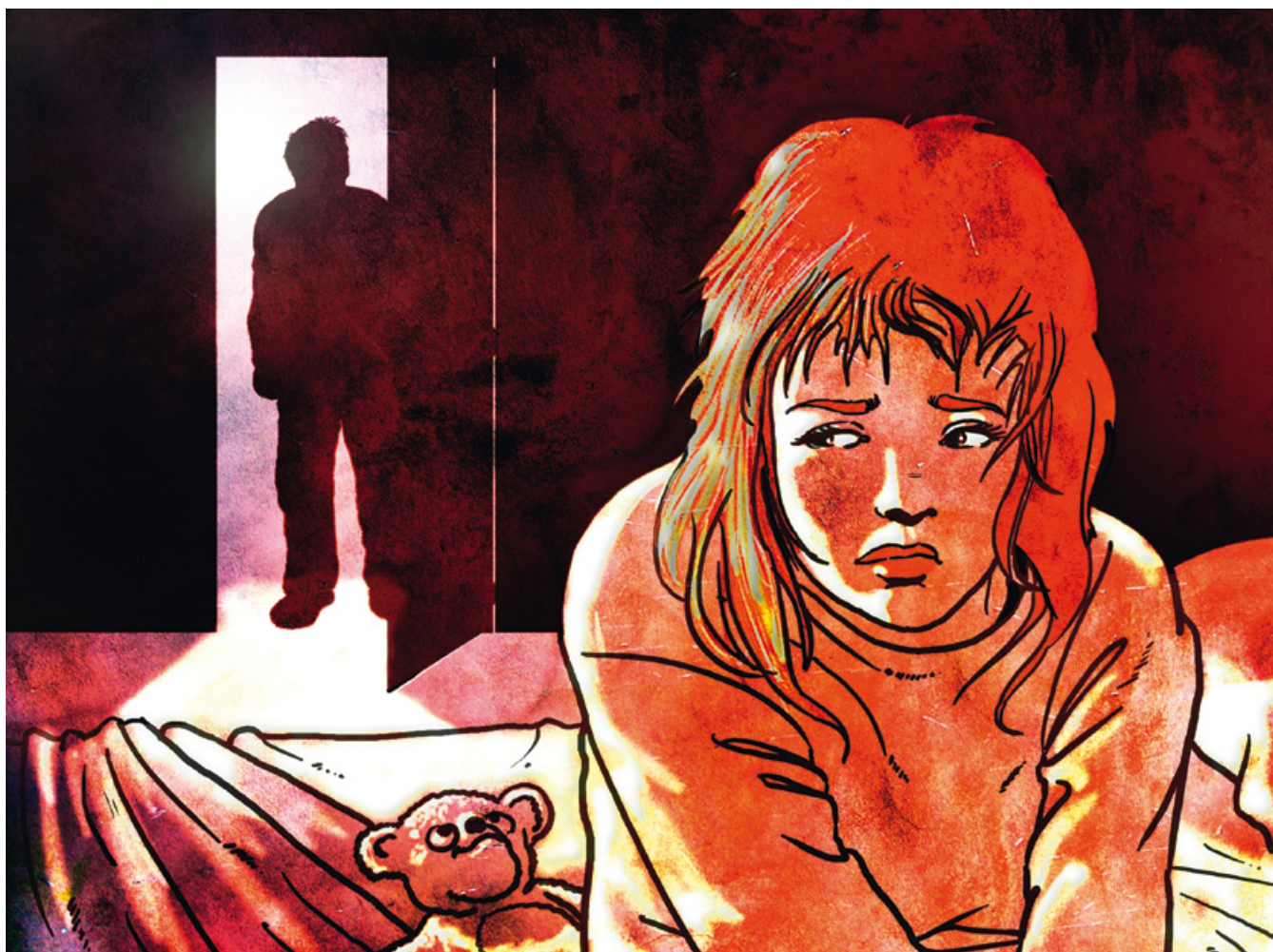
Ons eigen onderzoek (Van der Feen, 2000) bij seksueel misbruikte cliënten liet

zien dat slachtoffers gemiddeld elf psychische, psychosomatische en psychiatrische klachten hadden. De belangrijkste waren: dissociatieve klachten, angsten, depressie, slaap-, eet- en concentratiestoornissen, eenzaamheid, paniek, nachtmerries, seksuele- en relatieproblemen, hoofd- en buikpijn, spanningsklachten.

Hulpverlening

Seksueel misbruik is een schokkende ervaring. Slachtoffers dragen de gevolgen vaak jarenlang met zich mee. Om deze gevolgen draaglijk te maken en te hanteren, hebben veel mensen baat bij hulpverlening. De behoefte aan hulp, opvang en advies varieert per ervaring en per persoon. Sommigen willen alleen het verhaal een keer kwijt, bij anderen is het belangrijk om in een therapie en/of samen met lotgenoten de opgedane ervaringen te verwerken. Het hulpaanbod moet afgestemd zijn op verschillende behoeften.

Een groot deel van de slachtoffers van seksueel misbruik doet nooit een beroep op de hulpverlening of vindt niet de hulp die zij zoeken. Een ander probleem is dat een deel van de slachtoffers van seksueel misbruik in een zorginstelling komt zonder dat bekend is dat zij slachtoffer zijn. In de jeugdzorg blijkt bijvoorbeeld

dat 35 % van de cliënten in medische kinderdagverblijven, medische kindertehuizen en kinderpsychiatrische instellingen slachtoffer is van kindermishandeling en/of seksueel misbruik (Noordhoek - van der Staay, 1994). In deze en andere instellingen is er niet altijd een hulpaanbod gericht op seksueel misbruik. Uit een enquête blijkt dat 45% van de GGZ-instellingen een specifiek hulpaanbod voor volwassen slachtoffers van seksueel misbruik heeft (VWS, 1995). Over het algemeen worden deze percentages door deskundigen onvoldoende (en nog te rooskleurig) geacht. Niet alle hulpverleners vragen naar mogelijke ervaringen met seksueel misbruik. Dit is wel nodig omdat veel slachtoffers met klachten in de hulpverlening komen zonder dat zij durven te vertellen over hun ervaringen.

Seksueel misbruik (door verwanten) in de maatschappij

Nagenoeg alle culturen kennen een incestverbod. Het incestverbod kan men zien als de basisstructuur van alle samenlevingsvormen (Rijnaarts, 1987). Ook in Nederland is er een incestverbod en is seksueel misbruik strafbaar. In de wet is dat als volgt beschreven.

Wetboek van Strafrecht

Artikel 242

Hij die door geweld of een andere feitelijke of bedreiging met geweld of een andere feitelijkheid iemand dwingt tot het ondergaan van handelingen die bestaan of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt als schuldig aan verkrachting gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of

een geldboete van de vijfde categorie.

Artikel 244

Hij die met iemand beneden de leeftijd van twaalf jaren handelingen pleegt die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde categorie.

Artikel 245

Hij die met iemand die de leeftijd van twaalf jaren maar nog niet de leeftijd van zestien jaren heeft bereikt, buiten echt, ontuchtige handelingen pleegt die bestaan of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren of geldboete van de vijfde categorie.

Conventie van de Rechten van het Kind van de Verenigde Naties

Artikel 3

Niemand mag worden onderworpen aan foltering en noch aan onmenselijke of vernederende handelingen of straffen.

Tot ongeveer 1980 werd niet veel aandacht besteed aan incest, noch door de media, noch door de hulpverleners. De slachtoffers zwegen. Hulpverleners wisten over het algemeen weinig af van het bestaan van incest. In de zestiger jaren zei een psychiater tegen mij, dat hij nog nooit van incest had gehoord. Dat vond ik merkwaardig en begreep dat deze man de literatuur niet goed had bestudeerd. Al in 1896 schreef Freud over seksueel misbruik van meisjes door hun vaders. Later, vermoedelijk onder druk van deze vaders, herriep hij wat hij over incest in de openbaarheid had gebracht (Mas-son, 1984; Albach, 1993). Eén van de ernstige gevolgen hiervan was dat men in bepaalde kringen de oorzaak van incest bij het slachtoffer ging zoeken. Zij zou de ware dader zijn en niet de vader.... Het is niet moeilijk te begrijpen, dat een meisje haar mond hield over incestervaringen, als zij daarvoor verantwoordelijk zou kunnen worden gesteld. Thuis zou ze in veel gevallen er flink van langs krijgen als ze haar mond voorbij praatte. Voor een aantal psychiaters was ze een meisje dat boos was op haar moeder en onder andere daarom haar onschuldige vader verleidde. Voor sommige kerkelijke leiders was ze de geboren verleidster, de vrouw die de man ten val bracht. "Blaming the victim" wordt dat door velen genoemd.

Voor nadat de Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling (VSK) het boek "De straf op zwijgen is levenslang" (VSK, 1989) had uitgebracht en hulpverleners, die zelf slachtoffer van incest waren, met onnavolgbare ijver op pad gingen om lotgenoten de helpende hand te bieden,

veranderde er veel in de berichtgeving omtrent seksueel geweld binnen het gezin. Slachtoffers gingen meer en meer hun droevige en soms zeer schokkende ervaringen vertellen. Gesubsidieerd onderzoek volgde, waardoor de sluier van geheimzinnigheid, onwetendheid en onbegrip werd weggenomen. De slachtoffers konden uit hun schuilhoeken komen, waar ze hadden geprobeerd zich zo goed mogelijk te beschermen, sommigen met succes, anderen tevergeefs. In 1988 concludeerde Nel Draijer die van regeringswege een onderzoek mocht doen naar het aanwezig zijn van seksueel geweld binnen het gezin in Nederland, dat één op zeven vrouwen (14%) slachtoffer was van seksueel misbruik door één of meer familieleden (Draijer, 1988). Dat betekende dat er op 1 januari 1986 in Nederland ruim één miljoen vrouwen (in de leeftijd van 20 tot 40 jaar) bleken te zijn die seksueel misbruikt waren door verwanten. Hun ervaringen varieerden van lichte vormen van aanranding tot langdurige seksuele relaties waarbij alle mogelijke vormen van penetratie voorkwamen. Deze cijfers komen overeen met ander onderzoek (Finkelhor, 1979; Finkelhor, 1982; Russell, 1986). In de loop der jaren volgden er meer en meer aangiften bij de politie. Het aantal zedenzaken waarbij kinderen betrokken waren, was in 1996 verdubbeld ten opzichte van 1994. Van minder dan 10% van alle zedenmisdrijven, waaronder aanranding en verkrachting, werd aangifte gedaan bij de politie (Savornin Lohman, 1994).

Omdat soms moeilijk te achterhalen was of het een ware of een valse aangifte betrof, werd er vanuit de rechterlijke macht een expertisecommissie in het leven geroepen met J.P. van Koppen als belangrijkste spreekbuis, waaraan alle gecompliceerde zedenzaken werden voorgelegd. Veel zedenzaken werden geseponeerd, omdat de vermeende delicten niet konden worden onderbouwd met degelijk juridisch bewijs. Bij een enkelvoudige incestzaak stond het slachtoffer tegenover de vermeende dader en was het haar ja tegenover zijn nee. Zelden of nooit was er ondersteunend bewijs. Het slachtoffer liep dan zelf gevaar om aangeklaagd te worden wegens het doen van een vermeende valse aangifte. In een aantal gevallen zijn er wel daders veroordeeld. Sommige slachtoffers hebben genoegdoening ontvangen in de vorm van een schadevergoeding en een veroordeling van de dader(s). De meeste veroordelingen betreffen zaken waar twee of meer kinderen uit een gezin of familie seksueel misbruikt waren door een familielid of buitenstaander, omdat daar sprake was van overeenstemmende getuigenverklaringen. Zelfs zonder bekentenis van de vermeende dader kon deze dan veroordeeld worden. Tot voor kort was het vermeende misdrijf verjaard als een slachtoffer van seksueel misbruik op de gedachte kwam een vermeende dader aan te klagen bij de politie. Zeker wanneer een kind al op jonge leeftijd slachtoffer was geworden van ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag waren de gevolgen van dien aard dat het slachtof-

fer jarenlang nodig had om een min of meer gezonde persoonlijkheid te ontwikkelen met voldoende eigenwaarde om de vermeende dader ter verantwoording te roepen.

Er is vaak jarenlange therapie nodig om dit punt te bereiken en vele malen heb ik meegemaakt dat het slachtoffer tegen die tijd ouder dan dertig jaar was en dat het delict was verjaard, zodat aangifte doen afgeraden werd. Dat is dus sinds kort veranderd. Dit opent voor veel slachtoffers van seksueel geweld het perspectief om alsnog aangifte te doen. Men ziet dit ook gebeuren, zoals bij zaken als seksueel misbruik binnen de Rooms Katholieke kerk, waar in deze tijd veel aandacht aan wordt besteed. We raden slachtoffers aan om in ieder geval een melding bij de politie te doen, want dat kan altijd. Soms leidt een melding alsnog tot een aangifte en vervolgens tot veroordeling, omdat er in juridische zin al meer over de dader(s) bekend is.

In de maatschappij worden de valse aangiften vaak breed uitgemeten. Denk maar aan de zaak Lancee, waar de dochter van Lancee, een inspecteur van politie, haar vader van incest had beschuldigd en dit later introk. Hij werd volledig vrij gepleit. Ook Jolanda uit Epe, was jarenlang in het nieuws. Zij beschuldigde haar ouders van incest en ook van tal van zwangerschappen, die gruwelijk waren afgebroken. Deskundigen, onder wie Crombach en Merkelbach, analyseerden elke onduide-

lijkheid in het verhaal van het slachtoffer tot in het kleinste detail. Niet alles werd geloofd, maar er was wel voldoende bewijs om haar ouders als incestdaders te veroordelen. Mijn conclusie is dat het voor een slachtoffer heel moeilijk is om in deze wereld recht te krijgen na seksueel misbruik. Omdat veel slachtoffers er zo over denken, wordt er niet snel aangifte gedaan.

Het is wel mogelijk dat het slachtoffer ergens hulp vindt voor de verwerking van haar trauma's. De hulpverlening lijkt in de loop der jaren te zijn verbeterd, ook al zijn er nog veel hiaten. De klachten waaronder het slachtoffer lijdt als gevolg van het seksuele misbruik, hebben een naam gekregen en komen voor behandeling in aanmerking. Tenminste als het slachtoffer niet al te suïcidaal is en zichzelf niet al te zeer beschadigt, want dan loopt ze misschien toch tegen een contra-indicatie aan en blijft er weinig anders over voor het slachtoffer dan in het alternatieve circuit hulp te zoeken. Het vergt een aparte studie om de resultaten van de diverse hulpverleningen aan slachtoffers van seksueel geweld te onderzoeken. Sommige slachtoffers met psychische en psychiatrische problematiek verdwenen in de één of andere instelling. Volgens N. Nicolai (1990) blijkt dat onder psychiatrische populaties tussen 30 en 60% van de mannen en vrouwen seksuele of fysieke mishandelingen heeft ervaren. Een incestslachtoffer dat ik regelmatig bezocht tijdens haar opname in de psychiatrie, zat meer dan een jaar in een separeerel. Mijn ervaring op basis van twintig jaar werken met slachtoffers van seksueel geweld is dat het moeilijk is om een slachtoffer van

seksueel misbruik, dat ernstig is getraumatiseerd, in een goede hulpverlenings-situatie te brengen.

Van overheidswege is er al jarenlang een beweging om het probleem van huiselijk geweld, waaronder seksueel geweld valt, aan te pakken. In Zeeland heeft dat onder andere geresulteerd in de oprichting van een Advies- en Steunpunt huiselijk geweld met een *back-* en een *front office*. Voortaan moeten dertien Zeeuwse gemeenten door de WMO (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) het beleid bepalen en het geld dat beschikbaar is voor de hulpverlening aan geweldsslachtoffers, verdelen. Het voert te ver om hierover uit te weiden, maar door deze bezuinigingsronde raakte Stichting Wil die (seksueel) mishandelde vrouwen ondersteunt, de subsidie kwijt die het mogelijk maakte om deze kwetsbare doelgroep te helpen. De nieuwe situatie heeft niet tot verbetering van de hulpverlening aan geweldsslachtoffers geleid. Net als voorheen worden slachtoffers van (seksueel) geweld geacht met hun problemen naar de dokter te gaan, naar de psycholoog, de maatschappelijke werker en wat dies meer zij en blijven ze zoeken. Er kunnen meldingen gedaan worden bij het AMK (Advies en Meldpunt Kindermishandeling) en de politie, en er zijn diverse protocollen gemaakt die onder andere de privacy van slachtoffers en betrokkenen moeten beschermen. Misschien is er wat meer en beter contact ontstaan tussen de verschillende spelers in het veld van hulpverleners en de politie. Het AMK speelt nog altijd dezelfde rol. Soms vindt men een vertrouwensarts bij het AMK, waar men goed advies kan krijgen. Een melding bij

het AMK leidt niet zonder meer tot een melding of aangifte bij de politie. Een melding kan anoniem gedaan worden. Het AMK kan een onderzoek starten. Het AMK kan de zaak ook doorgeven aan de Kinderbescherming. Als er redenen voor zijn zal het AMK contact opnemen met de politie en aangifte doen. Het AMK zal het slachtoffer trachten onder te brengen bij de best mogelijke hulpverlener. Aan bekwame hulpverleners is helaas gebrek, getuige de wachtlijsten. De stap naar de hulpverlening en/of politie is voor veel slachtoffers nog steeds een te grote stap en daar moet wat aan worden gedaan. Het is dus een stap achteruit om laagdrempelige vraaggestuurde hulp als die van Stichting Wil te frustreren. Immers de slachtoffers voelen zich er begrepen, hun problemen worden er- en herkend, er is visie voor rehabilitatie en ontwikkeling van kracht en inzet van de mogelijkheden van de cliënt met zijn of haar beperkingen. Daar gaat het om.

Seksueel misbruik (door verwanten) in de Bijbel

Zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament wordt incest verboden. In het Oude Testament staat de doodstraf op verkrachting en incest (Leviticus 18). Bij overtreding van het incestverbod in het Nieuwe Testament wordt men uit de gemeenschap gezet (1 Kor. 5). Machtsmisbruik en seksueel misbruik worden nergens goedgekeurd in de Bijbel. Jezus benadrukt zelfs dat Hij naar de aarde is gekomen om te dienen, om mensen te redden en te helpen, om het op te nemen voor het zwakke, zieke, gebondene, om een voorbeeld te zijn, dat nagevolgd dient te worden door Zijn volgelingen.

Hoe zit het met de priesters, dominees, ouderlingen en andere kerkmensen die kinderen iets ergs aan doen? In de Bijbel wordt openlijk gesproken over de mogelijkheid dat er verkeerde mensen in de kerk of gemeenschap kunnen zijn, bijvoorbeeld in het boek Judas: "schandvlekken tijdens uw liefdemalen, die als dieren hun instincten volgen". Een kerkelijke titel en geestelijke status zijn geen garantie voor goed gedrag. Het kan helaas een perfect alibi zijn om kinderen op het verkeerde been te zetten en hen te verleiden een verkeerd mens vertrouwen te schenken. Was het niet de geestelijkheid van die tijd die ervoor zorgde dat Jezus door de Romeinen werd gekruisigd? Jezus nam het voor de kinderen op. Hij zei bijvoorbeeld: "Je kunt maar beter een molensteen aan je nek hangen en in zee springen dan een kind tot zonde verleiden..." . Daarmee sprak Hij een oordeel uit. Meestal sprak Hij geen veroordeling uit, maar als het slachtoffer een kind is dus wel.

De Sterke Arm (het zwaard) wordt in het Nieuwe Testament erbij gehaald (Romeinen 13). De overheid moet de orde handhaven, de goeden belonen en de kwaden straffen. Dat kan alleen als iedereen waakzaam is en aan de bel trekt als dat nodig is. Het kan alleen als slachtoffers het zwijgen doorbreken en aangifte of melding doen.

Wie mogen volgens de Bijbel sekspartners zijn? In het Oude Testament wordt in Leviticus 18 aangegeven wie de sekspartners mogen zijn. Seksuele omgang tussen verwanten is verboden. Er wordt niet expliciet gezegd, dat een vader en moeder geen seks mogen hebben met hun eigen (pleeg- of stief) kinderen, maar uit de context is volkomen duidelijk dat seksuele omgang tussen verwanten wordt verboden. Toch zijn er mensen, vooral mannen, die zichzelf als christelijk beschouwen en het tegelijk normaler vinden om seks met hun dochter te hebben dan bijvoorbeeld naar de hoeren te gaan. “Moet ik dan naar de hoeren gaan?” zei de vader van een cliënte.

Beschermende en risicofactoren bij seksueel misbruik

De meest effectieve barrière tegen vader/dochter incest bleek te liggen in het vermogen van de moeder om bescherming en sociale controle uit te oefenen (Herman, 1994).

Ook attitude heeft grote invloed op gedrag. Uit het onderzoek van Draijer (1988) bleek dat hoe vrouwonvriendelijker de omgeving van het kind was, hoe groter de kans op seksueel misbruik van vrouwen. In mijn boek 'Het doet pijn van binnen (2004) behandel ik bijbelse opvattingen over de rol van mannen en vrouwen. Over het algemeen is men het er over eens, dat er geen sprake mag zijn van machtsmisbruik, dat men zijn vrouw moet behandelen met toewijding en respect, dus vrouwvriendelijk moet zijn en dat er zorg en bescherming moet zijn voor kinderen en het zwakke, dus kindvriendelijk moet zijn.

Weerbaarheid van het kind kan seksueel misbruik stoppen. Zwakzinnigheid maakt het kind kwetsbaar voor seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Een geschiedenis van seksueel misbruik kan een risicofactor zijn.

Uit mijn eigen onderzoek (Van der Feen, M.A., 1998) bij een groep seksueel misbruikte cliënten tussen 13 en 22 jaar bleek, dat een groot aantal van de slachtoffers het misbruik zelf had gestopt na voorlichting en door van huis weg te gaan.

Typering van de dader

Het is niet eenvoudig om de daders te typeren. De incestplegers zijn meestal niet pedofiel (Gelinas, 1983). Pedofielen zijn vergeleken met incestplegers volgens Gelinas agressiever en criminel. In de meeste opzichten zijn incestplegers 'normaal'. Naar buiten toe kunnen het prettige mensen zijn die gewaardeerd worden om hun bekwaamheid en inzet. Sommige onderzoekers noemen echter ronduit negatieve persoonlijkheidskenmerken zoals: heerszuchtig ten opzichte van vrouw en kinderen. Buitenshuis kan hij zich heel anders gedragen dan binnenshuis. Binnenshuis is hij dikwijls een arrogante, twistzieke, dominante en achterdochtige man die sociale contacten zoveel mogelijk vermijdt (Weinberg, 1955). Hierbij moet opgemerkt worden dat deze onderzoeksresultaten betrekking hebben op veroordeelde incestplegers. Wanneer niet-veroordeelde daders bij het onderzoek waren betrokken, zou het psychologisch beeld er anders uit kunnen zien.

In 1995 verscheen het proefschrift van J.C. Borst (1995). Op basis van literatuuronderzoek en interviews kwam hij tot een beschrijving van de volgende typen daders: de onzekere, introverte dader met weinig sociale contacten; de tirannieke agressieve dader; de psychia-

trisch gestoorde dader; de psychopatische dader; de alcoholische dader. De introverte en tirannieke dader kunnen in één persoon verenigd zijn: de dominante vader binnen het gezin en tegelijkertijd de introverte serviele man buiten het gezin. De grenzen tussen de verschillende typen daders zijn moeilijk te trekken. Ze kunnen elkaar overlappen of samenvallen. Jarenlang bezocht Borst als gevangenispredikant een aantal veroordeelde incestplegers in de gevangenis. Zelden waren dit mannen die een asociale indruk maakten. Integendeel. Hij schrijft dat het dikwijls mannen zijn die keurig in het pak lopen en zich joviaal en plezierig gedragen, hem zelfs een bloemetje meegeven voor zijn vrouw.

Kenmerken van het gezin van de incestdader

- Geslotenheid (gezin t.o.v. de boze buitenwereld)
- Vrouwonvriendelijkheid en machtsmisbruik
- Parentificatie t.o.v. het kind (rolomkering)
- Afwezige, niet beschermende moeder
- Affectieve verwaarlozing onderling
- Speciale band tussen vader en kind/slachtoffer
- Voor de buitenwereld een gewoon gezin

Afweermechanismen die door daders/plegers worden gebruikt

- Rationaliseren. Daders zoeken vaak rationalisaties voor hun gedrag. Een cliënte vertelde mij, dat haar vader zei, dat de vrouw zijn “eigen vlees en bloed” was en dat seks tussen hen normaal was. De vindrijkheid van daders in het bedenken van argumenten om een slachtoffer over te halen dingen te doen of toe te laten, die ze niet wil, is groot. Voorbeelden: “een man kan nu eenmaal niet zonder seks”, “een vrouw is er om de man te bevredigen”, “Eva heeft de man verleid, dus moet jij mij ter wille zijn”.
- Beschuldigen. “Het komt door jou, dat ik opgewonden raak en dus seks moet hebben met je”, “het komt omdat je een meisje bent”, “je vraagt erom.”
- Ontkennen. “Ik weet nergens van”, “ik kan het me niet herinneren”.
- Godsdienstige motieven. “God wil het.” “Een dader zei: als u eens wist wat ik tot de Heere geschreid heb, en wat ben ik blij met zijn vergeving...”. Geen woord over het slachtoffer.

Hoe reageren slachtoffers na seksueel misbruik?

De meeste slachtoffers van seksueel misbruik zwijgen. Draijer (1990) meldt dat 85% van de slachtoffers het gevoel of de overtuiging had dat ze niet mochten of konden praten over wat er met hen gebeurde. In ruim een derde deel van de gevallen werd het hun expliciet verboden erover te praten, sommigen onder bedreiging. Druk tot geheimhouding is een voorkomend kenmerk van incest. Vrijwel alle aspecten die bepalend zijn voor de ernst van het misbruik hangen ermee samen: hoe langer het misbruik duurde en hoe frequenter het gebeurde, des te meer werd er bedreigd met sancties als het zwijgen zou worden verbroken. Vaders blijken meer druk tot geheimhouding te hebben uitgeoefend dan andere daders. In haar onderzoek van 1988 komt Draijer tot de slotsom, dat verreweg de meeste incestslachtoffers niet over de incest spraken toen alles nog volop bezig was. Een aantal (één op de vijf slachtoffers) praatte er wel met de moeder over, maar sommigen vingen bot en zwegen daarna totdat ze in de loop van hun leven wel moesten gaan praten, omdat ze te veel psychische en andere klachten hadden ontwikkeld. Als de band met de moeder goed was, durfden slachtoffers eerder hun verhaal te doen. Ze praatten ook gemakkelijker als er thuis openlijk over seksualiteit werd gesproken. Vooral schaamtegevoelens werden genoemd als reden om te zwijgen. Sommige slachtoffers schaamden zich plaatsvervangend voor de dader: “Ik wilde er niet met anderen over praten, omdat ik

me schaamde en ik wilde niet dat anderen hem een rotvent zouden vinden. Ik wilde niet dat anderen slecht over hem zouden denken”. Er waren ook slachtoffers die zwegen uit angst de schuld te krijgen of omdat ze bang waren voor de gevolgen voor anderen.

Slachtoffers zijn vaak loyaal ten opzichte van de dader. Het slachtoffer zal zwijgen om het voortbestaan van het gezin niet in gevaar te brengen. De vader of broer kan in de gevangenis komen, moeder kan haar evenwicht verliezen en er kan zelfs een echtscheiding komen. Het meisje offert zich op voor de stabiliteit van een in feite instabiele gezinssituatie. Ze is vaak meer gericht op de gevoelens van en consequenties voor de ander dan op die van haarzelf (Miller, 1981). Wordt deze loyaliteit doorbroken, bijvoorbeeld door therapie nadat het meisje is gaan praten, dan ziet men het nogal eens gebeuren, dat het scenario zoals het meisje had voorzien, inderdaad een feit wordt. Moeder vraagt echtscheiding aan, vader komt in de gevangenis of verlaat het huis (en is soms erg zielig) en zij voelt zich schuldig. Soms zwijgt het slachtoffer uit angst, omdat het bedreigd wordt: “Als je praat, sla ik je in elkaar” of “ik vermoord je”. Een mens kan zich nauwelijks voorstellen, wat daders zoal tegen hun slachtoffers zeggen. Het zijn de ergste bedreigingen die men kan bedenken. Ik denk bijvoorbeeld aan de stiefvader van An, die haar aan haar benen boven een watergang hing en zei:

“Je houdt je smoel, anders verzuip ik je”.

Sommige slachtoffers kruipen in hun schulp en vergeten alles. 29% van de door Albach (1993) onderzochte incestslachtoffers (met therapie-ervaring) was jarenlang het misbruik vergeten. Een deel van hen herinnerde zich later weer wat er in hun jeugd was voorgevallen. Dit betreft de dissociatieve verschijnselen, waarover veel wetenschappelijk discussie is geweest (“teruggevonden herinneringen”). Er zijn ook slachtoffers, die bewust niet meer denken aan wat er vroeger gebeurde. Voor beide groepen geldt, dat bij bepaalde gebeurtenissen in hun leven de herinneringen met kracht en overweldigend terug kunnen komen. Bijvoorbeeld de dood van een dader of seksueel misbruik van het eigen kind van een slachtoffer, kunnen een trigger zijn die aan het vroegere trauma herinnert.

Er zijn slachtoffers die met hun letsels naar seksueel misbruik naar de dokter gaan, zich laten behandelen en niets zeggen over de oorzaak van de beschadiging. Anderen geven wel opening van zaken. Een arts of andere hulpverlener met beroepsgeheim is niet meer gebonden aan zijn beroepsgeheim als er sprake is van een misdrijf waar hij indirect getuige van is.

Er zijn slachtoffers die naar de politie stappen, soms onder druk van de omgeving. Het gebeurt dat de politie doorvraagt tot in de kleinste details en het slachtoffer dit niet aankan. Ze weet

zich bijvoorbeeld de gebeurtenissen niet meer precies te herinneren of ze valt zelfs weg in een vorm van bewusteloosheid (dissociatie).

Er zijn slachtoffers die de dader confronteren met zijn foute gedrag, zorgen dat het seksuele misbruik stopt en eventueel later aangifte doen.

Bezemer (2007) onderzocht de invloed van misbruik- en disclosuremerken (het spreken over het misbruik) op de ervaren gezondheid van als kind seksueel misbruikte vrouwen, die in behandeling waren geweest bij Stichting Petra, de VSK en een praktijk voor pastorale hulpverlening. Slachtoffers, die het zwijgen hadden doorbroken, gehoord en geholpen waren, bleken later een betere fysieke en psychische gezondheid te hebben.

Opvattingen in de christelijke wereld omtrent vergeving van de dader

In de loop van mijn therapeutisch werken met slachtoffers van seksueel misbruik merkte ik, dat er door christenen verschillend gedacht werd over vergeving van daders. Er is een groep, die te allen tijde de daders wil vergeven. Ik beschrijf hun opvatting onder punt 1. In het daarop volgende gedeelte (punt 2) beschrijf ik mijn opvatting als christelijke therapeut. Onder punt 3 volgt een theologische opvatting door R.E. van der Feen (van der Feen, R.E., 1994).

1. Vergeet wat achter je ligt, vergeef de dader, bedek het kwaad met de mantel der liefde. Dan krijg je vrede. Wie

de hand aan de ploeg slaat, moet niet omkijken naar vroeger. Concreet: vergeef degene die jou heeft misbruikt, laat het los en praat er nooit meer over.

Sommigen nuanceren en zeggen: vergeef niet te snel. Laat de dader merken, dat je boos bent. Houd afstand, werk aan relatieherstel op termijn en vergeef tenslotte. Het slachtoffer krijgt ruimte voor haar eigen gevoelens, maar uiteindelijk voelt ze zich verplicht de dader zonder meer te vergeven en de relatie te herstellen. Men noemt als bewijsteksten: "Vergeef onze schulden gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren" en de woorden van Jezus aan het kruis: "Vader vergeef het hen, want zij weten niet wat ze doen".

2. Benoem het seksuele misbruik, praat erover, zoek hulp. Werk aan je weerbaarheid, want het is niet de bedoeling, dat je opnieuw geslachtofferd wordt. Confronteer de dader als je er sterk genoeg voor bent. Vergeef de dader als deze oprecht berouw heeft getoond, geef hem een kans zijn leven op te bouwen en laat het recht zijn loop hebben. Als bewijs van berouw kan de dader zelf aangifte doen. Doe aangifte als je het als slachtoffer aan kunt en als het wijs is om dat te doen of doe een melding bij de politie. Overleg of het zin heeft de juridische heisa over je heen te halen of te krijgen. Je hebt toch al een zware dobber. Zoek hulp bij gespecialiseerde hulpverleners en geef het niet op als je niet meteen een begripvolle hulpverlener vindt. Je herstel is belangrijker dan de vraag of het recht zijn loop heeft. Volgens de Bijbel zal een misdadiger zijn straf sowieso niet ontgaan, omdat God in de Bijbel zegt: "Laat Mij de wraak, want Ik zal het vergelden", maar als een dader tot inkeer komt en vergeving ontvangt door geloof in Jezus, zal God het kwaad niet vergelden, omdat de straf door Jezus is gedragen. Aangezien de wetgeving seksueel misbruik (door verwanten) veroordeelt, dient een dader op basis van de Nederlandse wetgeving de straf te ontvangen, die op het misdrijf staat, waarbij over het algemeen de rechter alle factoren laat meewegen. Er kan een taakstraf volgen en/of verplichte therapie en niet altijd gevangenisstraf. De verjaringstermijn maakte het vaak onmogelijk om aangifte te doen. Daarom pleitte ik ervoor, dat het voor slachtoffers langer mogelijk zou zijn om een dader aan te geven, ook al was deze oud geworden, om te voorkomen dat hij kon doorgaan met seksueel misbruik van kinderen.

Sinds kort verjaren seksueel misbruik zaken niet meer 12 jaar na het 18e levensjaar van een slachtoffer, maar gelden andere juridische regels, waardoor de aangifte tijd is verruimd.

3. Moet een christin te allen tijde vergeven, ook degenen die haar grote schade hebben berokkend? Moet alles met de "mantel der liefde" bedekt worden? Of moet je haten en streven naar vergelding? Immers, ook dat zijn bijbelse begrippen.

Om hierin enige klaarheid te krijgen, wenden we ons tot de geschriften van de apostelen, die in het voetspoor van Jezus en de oudtestamentische zieners informatie van Godswegen aan de mensen bekend maakten. Zij meldten ons, dat vanuit Gods standpunt alle mensen schuldig zijn. Niemand is rechtvaardig, ook niet één (Rom. 3:11). God heeft alles volmaakt geschapen en Hij neemt alleen genoeg met volmaakte mensen (Matt. 5:48). Dit klinkt niet erg opwekkend en ook de leerlingen van Jezus reageerden, toen zij deze stand van zaken vernamen, verslagen: "Wie kan dan behouden worden?" (Matt. 9:23). Jezus volstond met te zeggen, dat bij God alle dingen mogelijk zijn, maar in de brief aan de Romeinen wordt het nader verklaard. Doordat Jezus in de plaats van de mensen de straf voor hun tekortschieten droeg, komt het voor alle mensen tot "rechtvaardiging ten leven" (Rom. 5:18). Bavinck (1898) tekent hier aan: "Deze weldaad van de vergeving der zonde is zoo is groot, dat ze voor den natuurlijken mensch ongelooflijk is. Heidenen kenden ze niet en meenden door allerlei werken de gunst der Goden te moeten verwerven; Celsus spotte er mede en achtte ze eene dwaasheid" (blz. 550).

God wil dat alle mensen vergeving ontvangen en dat is ook mogelijk: Jezus legde daar de basis voor. Wie echter de aangeboden vergeving afwijst, komt in een doodlopende straat. Je blijft dan schuldig, maar zonder enige noodzaak: er was immers al afgerekend.....

Het voorgaande betrof de relatie tussen God en mens. Nu bespreken we de relatie tussen mensen onderling en wel speciaal die tussen dader en slachtoffer. Van groot belang is dat het slachtoffer in principe geen schuld heeft. De schuld ligt bij degene, die de grenzen overschrijdt en de schade toebrengt. De dader staat schuldig ten opzichte van God en mens. Aan de menselijke gerechtigheid kan hij ontkomen, aan de goddelijke niet. Tenzij hij op andere gedachten komt en op Gods aanbod ingaat. Voor

iemand die zich gewend heeft aan het plegen van ernstige inbreuken op ethische normen en het zich omringen met leugens is de waarheid echter alles behalve aantrekkelijk. Lijden kan louteren, maar met veroorzakers van lijden gaat het vaak van kwaad tot erger. Johannes zei: “Wie onrecht doet, hij doe nog meer onrecht; wie vuil is, hij worde nog vuiler” (Openbaring 28:11). Vergeving komt hier niet aan de orde. Haat en vergelding? Dat kunnen we het beste aan Hem overlaten: “Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Heer” (Rom. 12:19).

Welke kenmerken bepalen of seksueel misbruik wordt aangegeven bij de politie?

Het doen van aangifte van een seksueel misdrijf is voor slachtoffers niet vanzelfsprekend en ook niet voor betrokkenen. Zijn er kenmerken te noemen, die invloed hebben op al dan niet doen van aangifte bij de politie? Hieronder noem ik een vijftal, waarmee ik in mijn werk in aanraking kwam.

- Mensen die de Bijbel als gezaghebbend beschouwen. Deze mensen zien seksueel misbruik (door verwanten) als zonde, omdat dit in de Bijbel staat en ze zien het als een misdrijf, omdat dit in de Nederlandse wet staat. Men zal een melding of aangifte doen omdat men volgens de wetgever een misdrijf moet melden en omdat

men volgens de Bijbel de overheid (=wetgever) dient te gehoorzamen (Romeinen 13). In de Dordtse Kerkorde wordt een hint gegeven naar de rechterlijke macht in verband met straf. Borst (1995) noemt artikel 71 van de DKO (Dordtse Kerkorde) van de Nederlands Hervormde kerk, dat over het algemeen in de orthodoxe kerkgemeenschappen binnen de gereformeerde gezindte serieus wordt genomen. “Gelijkewijs de christelijke straf geestelijk is, en niemand van het burgerlijk gericht en straf der overheid bevrijdt, alzo wordt ook, benevens de burgerlijke straf, de kerkelijke censuur noodzakelijk vereist, om de zondaar met de kerk en zijn naaste te verzoeven.” Borst schrijft: “De christelijke straf is dus geestelijk en ontslaat niet van de burgerlijke straf. De geestelijke straf wordt door de ambtsdragers beoefend met de geestelijke wapenen van overtuiging, vermaning, waarschuwing, censuur en ban. Deze kerkelijke tucht oefening is niet vergeldend. Ze mag geen inquisitie zijn, d.i. geen gerechtelijk onderzoek in het opsporen en bestraffen van zonde” (Borst, 1995).

- De mate van isolement. Mensen die niet maatschappelijk betrokken, maar sterk naar binnen gericht zijn, zullen minder vlug naar een instantie buiten de eigen kring gaan.
- Angst voor en onzekerheid over de gevolgen van aangifte doen. Wat gaat

er gebeuren als ik aangifte doe? Er kan gebrek zijn aan voorlichting, maar er kan ook sprake zijn van slechte opvang van het slachtoffer en/of de moeder en andere kinderen. Ik denk aan het voorbeeld van Hanneke die met het sperma van haar vader in een plastic zakje naar de politie ging, daarna uit huis werd geplaatst in een gesloten inrichting (omdat er elders geen plaats was) en een lange lijdensweg moest gaan langs de Nederlandse instellingen voor kindbescherming.

- Angst bij de moeder. Bij seksueel misbruik binnen het gezin, waarbij de dader een vader en/of broer is, kan moeder bang ervoor zijn dat de kinderen uit huis worden geplaatst.
- Nare ervaringen bij het doen van aangifte. Er zijn slachtoffers die nare ervaringen hadden bij het doen van aangifte, zich onder druk gezet voelden, opmerkingen te horen kregen als “je hebt het uitgelokt, het is je eigen schuld, je vond het lekker, waarom heb je je niet verzet”?

Welk kenmerken zorgen ervoor dat een dader al of niet bekend?

Borst heeft veel gesprekken gevoerd met veroordeelde incestplegers en in lezingen voor Stichting Petra daarover verteld. Op basis van deze gesprekken en ook op grond van wat slachtoffers mij vertelden over hun geweldplegers, kom ik tot de volgende veronderstellingen:

- Het geweten. In kerken en kringen, waar men preekt en spreekt over zonden en men gericht is op schuldbesef en minder op genade en vergeving, zal de dader eerder tot een bekentenis komen. De zondaar voelt zich schuldig en aanvaardt straf.
- De gevolgen. De gevolgen kunnen verstrekkend zijn, zodat een dader blijft zwijgen, ook al klaagt zijn geweten hem aan. Hij moet voor zichzelf wel zwijgen, omdat zijn hele bestaan ervan afhangt. Zijn vrouw zal hem misschien verlaten, hij wordt met de rug aangekeken. In de gevangenis worden plegers van seksueel geweld dikwijls hard aangepakt door de medegevangenen en/of bewakers.
- Berouw. Daders kunnen een gevoel van berouw hebben en iets willen goedmaken.
- “Hardheid van het hart”. Er zijn daders die strak en stijf volhouden, dat ze niks gedaan hebben, ook al weten ze dat ze fout zitten.

Wat helpt slachtoffers vrijmoedig te spreken over seksueel misbruik?

Gezien het belang van openheid voor het slachtoffer noem ik hieronder een aantal factoren, die openheid faciliteren:

- Slachtoffers serieus nemen door naar hen te luisteren, hen te accepteren en in beginsel te geloven.
- Gelegenheid scheppen voor openheid, bijvoorbeeld na een voorlichtingsfilm over seksueel misbruik of na een getuigenis van een slachtoffer of na het lezen van een boek over seksueel misbruik.
- Praten over seksueel misbruik in de kerk en in groepen. Borst (1995, p. 247) schrijft: "Een predikant vertelde een 'incestpreek' te hebben gehouden. In de week na de dienst zochten maar liefst tien meisjes contact met hem. Onder de meisjes waren enkele incestslachtoffers, die nu hun verhaal durfden te doen".

Groepsprocessen, die optreden om de stabiliteit van de groep te beschermen

Er zijn allerlei groepsprocessen, die invloed hebben op het omgaan met seksueel geweld binnen christelijke gezinnen of binnen de kerk. Het heeft te maken met 'de vuile was niet buiten willen hangen'. Ook is het moeilijk te aanvaarden, dat we in een wereld leven, waar onze en andere kinderen niet veilig kunnen leven. Immers één op zeven kinderen (vooral meisjes) blijkt slachtoffer te worden van seksueel misbruik binnen het gezin en een nog groter aantal mensen (vooral vrouwen) krijgt vroeg of laat te maken met seksueel misbruik of seksuele intimidatie. We sluiten liever onze ogen voor deze feiten en verbeelden ons, dat het bij ons niet voorkomt (de illusie van de goede wereld)! Dat betekent, als het dan toch bij ons voorkomt, dat het slachtoffer weinig kans heeft om haar verhaal te doen. Als het seksuele misbruik toch uitkomt, dan bedenken we een reden, die onze zekerheid zo min mogelijk verstoort en geven

we het slachtoffer de schuld: *'blaming the victim'*. Het geweld zegeviert ten gunste van de stabiliteit van de gemeenschap, want een gemeenschap staat of valt bij zijn stabiliteit. Er zullen dus sterke krachten in werking zijn om deze stabiliteit te handhaven. Men kijkt dan niet naar het belang van het slachtoffer, de enkeling. Er is sprake van machtsmisbruik. Een slachtoffer zit sowieso in de underdogpositie, is dus gemakkelijk monddood te maken. Het is goed dat de overheid dit in de gaten heeft en voor het slachtoffer opkomt. Groepsloyaliteit kan sterker zijn dan het besef dat er recht gedaan moet worden aan een slachtoffer en dat men het zwakke in bescherming moet nemen. In de christelijke leer wordt sterk benadrukt, dat het zwakke beschermd en geholpen moet worden. De Bijbel leert, dat we om moeten te zien naar de minder bedeelden, kwetsbaren en zwakkeren in de maatschappij. Uiteindelijk zal dat de stabiliteit van de groep ten goede komen.

Handelingsprotocol bij vermoeden van kindermishandeling binnen de christelijke gemeente

In opdracht van het Instituut voor Gemeenteopbouw en Theologie verbonden aan de Christelijke Hogeschool in Ede is door Verhage-van Kooten (2005) een handelingsprotocol opgesteld voor beroepskrachten en vrijwilligers met geheimhoudingsplicht bij vermoeden van kindermishandeling. Het protocol kan verantwoordelijken helpen om de juiste stappen te zetten als men te maken krijgt met signalen van seksueel misbruik. Er is onderling overleg volgens vaste lijnen en zo nodig wordt er een melding gedaan bij het AMK (Algemeen Meldpunt Kindermishandeling). Bij het AMK wordt besloten of er al dan niet contact wordt opgenomen met de politie en/of kindbescherming.

Men laat deze beslissing nemen door de professionele beroepskrachten van het AMK. In het protocol worden aanwijzingen gegeven voor de verantwoordelijken om contact op te nemen met het gezin van het vermoedelijk mishandelde kind. Het is overigens bekend, dat aanvankelijk bijna alle incestdaders ontkennen wat ze hebben gedaan. Dat betekent, dat men niet gemakkelijk achter de waarheid komt en dat het veel wijsheid, kennis en bekwaamheid vraagt om het slachtoffer en het gezin van herkomst op een juiste wijze te ondersteunen en te begeleiden. Francine Lamers-Winkelman (1987) wijst erop hoe gemakkelijk het incestgezin zich afsluit voor de buitenwereld en hoe zeer het kind onder druk staat om te zwijgen.

Conclusie

Ook al is er een toename van aangiften te constateren, feit blijft dat er over het algemeen weinig aangiften gedaan worden van seksueel geweld en volgens de zedenpolitie blijven de christelijke groepen achter als het gaat om het aangeven van seksuele delicten. Uit het onderzoek van Borst is af te leiden dat een aantal predikanten uit de rechtervleugel van de Hervormde Kerk het onderwerp seksueel misbruik niet schuwde in de preken en op de catechisatie, met als gevolg dat er meer openheid kwam bij slachtoffers van seksueel misbruik. Ik weet niet of dat aanleiding heeft gegeven tot meer aangiften bij de politie. Wel weet ik, dat binnen de behoudende kerken Romeinen 13 regelmatig wordt voorgelezen in de kerk en dat er acceptatie is van het 'zwaard van de overheid'. Aangifte wordt niet gemeden. Ook wordt er geen goedkope vergeving gepredikt en moet een zondaar op de blaren zitten. In de gevangenis bij Borst zaten dan ook regelmatig mannen met een bezwaard geweten, die veroordeeld waren wegens seksueel misbruik van hun kind(eren). Over deze groep zal de zedenpolitie dus niets te klagen hebben. Misschien moeten we naar andere groepen met een christelijke identiteit kijken. In mijn werk kwam ik heel wat slachtoffers van seksueel misbruik tegen, die zeiden dat ze de dader hadden vergeven of hij nu berouw had of niet. Zij vonden dat dit hun christelijke plicht was, want pas dan zouden ze het verleden kunnen loslaten. Aangezien ik het niet als mijn werk zie om iemands geweten op te scherpen, nam ik wat men zei voor kennisgeving aan. Als een slachtoffer vrede vindt, kan dat helend werken. Naar mijn mening gaat het er vooral om dat een slachtoffer verder kan met haar eigen leven en daar de volle verantwoordelijkheid voor neemt. Dat kan ook betekenen, dat ze zich afvraagt hoe het verder gaat met de dader en de mensen in diens omgeving.

Is hij nog steeds een misbruiker? Heeft hij berouw en vergeving van God ontvangen? Een slachtoffer hoeft zich daar niet druk over te maken, maar als christen krijg je misschien wel zulke gedachten. Voor de politie is het niet relevant of een dader in de hel of in de hemel komt, maar wel of hij gestopt is met zijn wandaden, en voor justitie is het van belang dat hij zijn straf heeft gekregen. Ook daarom willen politie en justitie een aangifte. Immers pas dan kan een dader ter verantwoording worden geroepen en bij een veroordeling komt er eventueel ook zicht op hulp voor de dader. Daar heeft hij en zijn omgeving alleen maar baat bij. Dus waarom aarzelen om aan te geven of te melden? Helaas ligt het allemaal niet zo eenvoudig. Vaak vraag ik me af wat er zou zijn gebeurd als mijn vader als incestpleger zou zijn veroordeeld. Wat zou dat voor mijn moeder hebben betekend en voor mijn broers en zus? Toen de incest aan het licht kwam, had hij diep berouw en beloofde hij zijn dochter nooit meer onzedelijk aan te raken. Ik bleef gewoon thuis, maakte mijn school af en ging later studeren. Zou Jezus tegen hem hebben gezegd: "Ga heen en zondig niet meer?" Ook bij ons goeide niemand van de omstanders een steen. Daar ben ik blij om.

Marrie van der Feen

Personalia

Drs. M.A. van der Feen is als GZ-psycholoog (Big) verbonden aan Stichting Petra en Stichting Wil. Er wordt bij Stichting Petra eerstelijns psychologische hulp geboden vanuit een christelijke visie op hulp voor psychologische klachten. Binnen Stichting Wil heeft hulpverlening aan slachtoffers van seksueel misbruik een bijzondere plek. Correspondentieadres: Turfkaai 29, 4331 JV Middelburg. E-mail: info@stichtingpetra.nl, www.stichtingpetra.nl.

Literatuur

- Albach, F. (1993). Incest, Trauma, Hysterie. Freuds verleidingstheorie. Middelburg: Stichting Petra.
- Bavinck, H. (1898). Gereformeerde Dogmatiek, deel III. Kampen: Bos.

- Bezemer, A. (2007). Invloed misbruik- en disclosurekenmerken op ervaren gezondheid van als kind seksueel misbruikte vrouwen. Heerlen: Open Universiteit Nederland.
- Boland, G. (1991). Seksueel geweld aan de orde. Utrecht: Medusa.
- Borst, J.C. (1995). "Gij zijn die man". Heerenveen: Groen.
- Cense, M. (1997). Rode kaart of carte blanche. Risicofactoren voor seksuele intimidatie en seksueel misbruik in de sport. Arnhem: NOC NSF.
- Conte, J.R.S. (1989). What Sexual Offenders tells us about Prevention Strategies. Child abuse and neglect: The International Journal, volume 13, nummer 2, p. 293-301.
- Draijer, N. (1988). Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Draijer, N. (1990). Longterm Psychosomatic Consequences of Child Sexual Abuse. Institute for research on sexuality and violence. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Feen, van der M.A. (1998). Traumaverwerking, hulpverlening aan slachtoffers van huiselijk geweld. Middelburg: Stichting Petra.
- Feen, van der M.A. (2000). Traumaverwerking, doet het nog pijn van binnen? Middelburg: Stichting Petra.
- Feen, van der M.A. (2004). Het doet pijn van binnen. Oorzaak en gevolg van incest. Middelburg: Stichting Petra.
- Feen, van der, R.E. (1994). Vergeving? Periodiek Geknakt Riet, nummer PM 2. p. 21.
- Finkelhor, (1979). Sexually Victimized Children. New York: The Free Press.
- Finkelhor, (1982). Sexual Abuse: a Sociological Perspective. Child Abuse and Neglect: The International Journal, volume 6, nummer 1, p. 95-102.
- Gelinas, D.J. (1983). The persisting negative Effects of Incest. Psychiatry: Journal for the Study of Interpersonal Processes. Volume 46, nummer 4, November 1983, p. 312-332.
- Herman, J. (1994). Trauma en herstel. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Kelly, L. (1988). Surviving Sexual Violence. Cambridge: Polity Press.
- Lamers-Winkelmann, F. (1987). Determinanten voor de schadelijkheid van incest op korte termijn. Boerhave cursus incest: 1812 1987.
- Mastenbroek, S. (1995). De illusie van veiligheid. Voortekenen en ontwikkeling van geweld tegen vrouwen in relaties. Utrecht: Jan van Arkel.
- Masson, J.M. (1984). Traumatische ervaring of fantasie. Freuds rampzalige herziening van de verleidingstheorie. Amsterdam: Van Gennep.
- Masson, J.M. (1994). Against therapy. Monroe, Maine: Common Courage Press.
- Miller, A. (1981). Gij zult niet merken. Weesp: Het Wereldvenster
- Nicolai, N. (1990). Seksueel misbruik en psychiatrische stoornissen. Maandblad Geestelijke Volksgezondheid, 9-90, p. 908-923.
- Noordhoek-van der Staay, J. en Buffing, F. (1994). Kindermishandeling als bijzonder probleem: beleidsmatige en organisatorische vraagstukken in de praktijk van de hulpverlening in MKD- en MKT-en en instellingen voor Kinder- en jeugdpsy-

- chiatie. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Russell, D.E.H. (1986). The Secret Trauma, Incest in the Lives of Girls and Woman. New York: Basic Books.
- Rijnaarts, J. (1987). Dochters van Lot. Over vader-dochterincest. Amsterdam: An Dekker.
- Rijnaarts, J. & R. van Hengel (1989). De straf op zwijgen is levenslang. Utrecht: VSK.
- Savornin Lohman, J. (1994). Betere en adequate bescherming door de nieuwe zedelijkheidswetgeving? Evaluatieonderzoek naar de effecten en de doelbereiking van de nieuwe zedelijkheidswetgeving. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (1996). VWS-beleid bestrijding seksueel geweld (1991-1995). Rijswijk: Ministerie van VWS.
- Verhage-van Kooten, M. (2005). Handelingsprotocol bij vermoeden van kindermishandeling voor pastoren en pastoraal werkers en kerkelijk vrijwilligers die een geheimhoudingsplicht hebben. CHE: Ede.
- Weinberg, S.K. (1955). Incest Behaviour. New York: Citadel Press.

Bestellen kader

Boek bestellen? maak de prijs van het boek over op onze ING rekening 3719281 t.n.v. Stichting Petra, met vermelding van de bestelcode, uw naam en het adres waar het boek heen gestuurd moet worden. U ontvangt z.s.m. het betreffende boek. Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten.

Titel: Het doet pijn van binnen, oorzaak en gevolg van incest

- Drs. M.A. van der Feen
- ISBN (300 blz.): 90-74214-10-x
- Uitgave: Stichting Petra, 2004
- Prijs: € 15,-
- Bestelcode: Pijn van binnen 2

Titel: De pijn voorbij, een weg van trauma naar kracht

- Drs. M.A. van der Feen en R.E. van der Feen
- ISBN (288 blz.): 90-74 214-07-0
- Uitgave: Stichting Petra, M'burg / Buijten & Schipperheijn, Amsterdam, 1997
- Prijs: € 18,-
- Bestelcode: Pijn voorbij

Titel: Traumaverwerking I - Hulpverlening aan slachtoffers van huiselijk geweld

- Meerdere auteurs waaronder drs. M.A. van der Feen en prof. dr. J.C. Borst
- ISBN (96 blz.): 90-74 214-08-8
- Uitgave: Stichting Petra, Middelburg, 1998
- Prijs: € 8,-
- Bestelcode: Traumaverwerking 1

Titel: Traumaverwerking II - Doet het nog pijn van binnen?

- drs. M.A. van der Feen
- ISBN (236 blz.): 90-74 214-09-6
- Uitgave: Stichting Petra, Middelburg, 2000
- Prijs: € 18,-
- Bestelcode: Traumaverwerking 2

Stress te lijf leer uw lichamelijke spanningssignalen te herkennen en paniekstoornissen te voorkomen

4 dinsdagavonden in nov. en dec 2011

In het therapeutisch centrum Oudewater van 19.30uur- 22.00 Lange Burchwal 80 tel.0348 561419 of 567670 Als bijbelgetrouwe christenen wijzen we de yoga-oefeningen af. Toch vinden we in deze cursus een verantwoord Bijbels alternatief waarin we op een goede manier ook aan lichaams-oefeningen ter ontspanning kunnen werken. Wat zijn de spanningssignalen, die je kunt herkennen? En hoe staan deze met elkaar in verband? Zo laten we in het kort op eenvoudige wijze iets zien van de werking (fysiologie) van spieren, houding, ademhaling om de lichaams-oefeningen beter te begrijpen en zo ook beter te

kunnen oefenen. Daarin komen oefeningen zoals spierontspanningsoefeningen, adem oefeningen en houdingsoefeningen aan de orde die ons helpen meer inzicht en controle uit te oefenen op onze lichamelijke spanningen en gezondheid.

Lesprogramma

- dinsdag 15 nov. 19.30-22.00 uur--Voorstellen, Oefeningen om te bepalen of u goed lichamen kunt ontspannen en kort interactief bijbels voorbeeld van omgaan met stress
- dinsdag 22 nov 19.30-22.00 Spierontspanning + houding en kort interactief bijbels voorbeeld van omgaan met stress
- dinsdag 29 nov Adem oefeningen in relatie met spanningen en korte interactief bijbels voorbeeld van omgaan met stress
- dinsdag 6 dec Interactieve studie over stress, de gevolgen en de mogelijkheden om hier op een psychosociale, en geestelijke wijze mee om te gaan.

Cursusleiding

Gerard en Coby Feller, pastoraal counselor, fysiotherapeut, psychosomatisch oefentherapeute

Cursuskosten:

De kosten voor de cursus van 4 dinsdagavonden, inclusief koffie/thee en cursusboek bedragen € 130,-.

Het is niet mogelijk voor een of twee donderdagen in te schrijven.

Graag € 130 te voldoen op onderstaand rekeningnummer vóór 26 oct.t 2011 . Bij annulering van de cursus binnen een termijn van tien dagen voor de eerste dinsdag bent u € 30, reserveringskosten verschuldigd. Na aanmelding en betaling ontvangt u een bevestiging plus routebeschrijving. Uw betaling kunt u overmaken op bankrek. 352313498 van de Rabobank te Oudewater tnv G.P.M. Feller onder vermelding 'stress te lijf' najaar 2011 Vaak wordt deze cursus vergoed door werkgevers en soms door zorgverzekeraars. (minimum deelnemers 7 maximum 12)

Tussen waan en werkelijkheid, een bijbelse toetsing van manipulatieve psychotechnieken door Gerard Feller

Een kritische bijbelse toetsing van manipulatieve psychotechnieken zoals: visualisatie,EMDR,NLP, Mindfulness, het gedachtegoed van Deepak Chopra en meer. isbn 978-90-77412-68-8 aug 2011 144blz. prijs € 14,95 te bestellen bij de webshop www.stichting-promise.nl Of via de boekhandel (CBC)

Het boek laat zien dat er niet meer zo'n duidelijk verschil is tussen alternatieve en reguliere geneeskunde. Maar dat 'gereedschappen' uit oosterse en occulte geneeswijzen genomen worden en geïntegreerd in de reguliere geneeskunde. Veel christenen herkennen de gevolgen van de wortels van deze technieken niet, ook omdat ze niet als een filosofie worden aangeboden. Gerard Feller laat zien dat ze de bijbelse toets niet kunnen doorstaan, en helpt christenen keuzes te maken in de gezondheidszorg die door God gezegend kunnen worden.

We leven in een turbulente tijd. Gezondheid is een belangrijk onderwerp voor velen. We leven in een cultuur waarin secularisatie, autonomie, en pluriformiteit een steeds grotere rol spelen. Ontwikkelingen in de gezondheidszorg ontkomen hier ook niet aan. Was er vroeger een duidelijk onderscheid

tussen regulier en alternatieve geneeswijzen, met een duidelijk te onderscheiden mensbeeld. Nu is er een integratie op gang gekomen van oosterse denkbeelden en humanistisch gedachtegoed die leidt tot wat we noemen complementaire geneeswijzen, waarin steeds meer plaats is voor de diagnose van de 'gehele mens'. Vanuit een bijbels perspectief biedt het veel aanknopingspunten, omdat in de bijbel gezondheid ook gerelateerd wordt aan lichamen, psychisch en geestelijk welzijn. De ontwikkelingen in veel behandelmethodes kunnen echter ook veel schade aanrichten aan wat de bijbel onder gezondheid verstaat. Geestelijke gezondheid wordt gerelateerd aan een Hindoeïstisch, Boeddhistisch, Taoïstisch of Humanistisch mens wereld en godsbeeld. In de praktijk van het zoeken naar gezondheid kan dit leiden tot beïnvloeding, openstelling van de gevallen geestelijke wereld, waarvoor de

bijbel waarschuwt. In het eerste deel van de serie bijbels toetsen van gezondheid (szorg) wil ik vooral stil staan bij belangrijke ontwikkelingen in de psychologie en geestelijke hulpverlening. In de behandeling en begeleiding treedt men vaak niet naar buiten vanuit een bepaalde geloofsovertuiging, toch heeft men vaak gereedschappen uit die niet

bijbelse vooronderstellingen overgenomen. Deze gereedschappen zijn vaak geworteld in het oosterse en humanistische denken, en worden door leken niet herkend, omdat er niet altijd over geesten en geloofsovertuigingen gesproken wordt. Door het in contact komen van deze methoden en mensen die deze methodes hanteren, kunnen mensen bewust of onbewust vaak gemanipuleerd worden in hun denken, en zo getransformeerd worden naar een andere dan bijbelse denkwijze. Ze kunnen verstrikt raken onder invloed van demonen en verduisterd in hun verstand. Ik hoop dat deze serie mag bijdragen tot 'het ontmaskeren van de duisternis in de gezondheidszorg. Naast waarschuwingen willen we in deze serie ook aandacht besteden aan bijbelse alternatieven. In dit eerste deel zijn twee vertaalde artikelen opgenomen van John Weldon en John Ankerberg en Doug Ecklund R.Ph. Ik sluit me graag aan bij de woorden van Paulus aan de Filippenzen. (Fil.1:9-11)

"En dit bid ik, dat uw liefde nog steeds meer overvloedig moge zijn in helder inzicht en alle fijngevoeligheid, om te onderscheiden, waarop het aankomt. Dan zult gij rein en onberispelijk zijn tegen de dag van Christus, vervuld van de vrucht van gerechtigheid, welke door Jezus Christus is, tot eer en prijs van God".

Gerard Feller aug. 2011

De Heer had beloofd Zijn Geest op de gelovigen uit te storten. Dat heeft Hij gedaan en dat doet Hij nog. De belofte van de gave van Zijn Geest hield in dat de gelovigen bijzondere kracht zouden ontvangen (o.a. Handelingen 1:8). T.J. de Ruiter maakt op zijn website duidelijk dat er bij de bijzondere gaven in 1 Kor. 12:9 sprake is van gaven van genezingen (meervoud). Met dit vers kan men daarom niet alleen de nogal populaire veronderstelling onderbouwen dat alleen een enkeling een bijzondere gave van de Heer voor het genezen van zieken zou hebben ontvangen (zie ook 1 Kor. 12:7). Wij zien in het onderwijs van de apostel namelijk ook dat de genezing van een gelovige niet slechts een gave aan hem persoonlijk is, maar een geschenk aan de gemeente als het gehele lichaam van Christus (1 Kor. 12: 12 en 26). We stellen vast dat de apostel de ziekte van een gelovige als een ernstige aangelegenheid beschouwde die niet slechts de gelovige maar de gehele gemeente raakte (1 Kor. 12:26). Jacobus adviseert dat er bij het gebed voor genezing tijd wordt genomen om te onderzoeken of men als gelovigen zuiver tegenover elkaar en de Heer staat en dat eventuele zonde(n) beleden moet(en) worden. Alleen zo kunnen gelovigen die zich in gebed rondom een zieke verenigen er zeker van zijn dat er geen blokkades voor de Heilige Geest zijn, die zijn genezende kracht zouden kunnen hinderen. In het artikel van Willem Jan Pijnacker Hordijk over Jac. 5 komt dit ook aan de orde. Het is goed alle aspecten die daar aan de orde komen te overwegen en erover te bidden. Anderzijds moeten we ons realiseren dat genezingen niet altijd maakbaar zijn in verschillende stappen, zoals sommige 'genezingscursussen' ons willen leren. Uiteraard zijn op zichzelf 'stappen' als geloof in Jezus als Verlosser, bekering, belijdenis van zonde, gebed, vragen om genezing, in geloof aanvaarden etc. wel bijbels, maar men kan niet stellen dat genezing altijd maakbaar is. De Geest geeft eenieder, zoals Hij wil (1 Kor. 12:11). Bovendien wordt dikwijls de fout gemaakt bepaalde teksten uit hun verband te rukken en ze iets anders te laten zeggen dan in het verband is bedoeld. Als men zo handelt, heeft men onvoldoende respect voor wat de Heilige Geest door middel van de Schrift ons wil zeggen. Genezing en liefde in verbondenheid aan Christus zouden prioriteit moeten hebben in de Gemeente van Jezus Christus. Hoe schrijnend is het om ook te moeten constateren dat er zelfs misbruik door ambtsdragers voorkomt. In het artikel van Marrie van der Feen leest u de beschamende details hierover. Iedere vorm van genezing moet een middel in de handen van de Heer zijn en we hebben de opdracht dit te toetsen. In het artikel over EMDR worden ook enkele toetsstenen gebruikt. Onafhankelijk van de vraag of het 'werkt' is een veel belangrijker vraag: kan het door God gezegd worden?

Gerard Feller

Oproep tot hulp

In het vorige nummer van Promise hebben we een oproep gedaan voor hulp om de begroting van 2011 van Promise rond te krijgen. Door extra giften van veel abonnees is dit gelukt! Hartelijk dank daarvoor!! Ook voor 2012 blijft het van belang meer abonnees te werven om ons werk voort te zetten, bidt en helpt u mee?

Colofon

Het blad "Promise" is een uitgave van stichting Promise en verschijnt 4 maal per jaar.

Het doel van de stichting is de verkondiging van het evangelie van Jezus Christus.

De stichting tracht dit doel te bereiken door:

- Het toetsen van allerlei maatschappelijke en geestelijke stromingen en denkwijzen, vooral op medisch en sociaal gebied aan het Woord van God, de Bijbel.
  - Het publiceren via het blad "Promise" van geschriften en of bijbelstudies met bovengenoemd doel, dit tevens via audiovisuele middelen aan een zo breed mogelijk publiek.
- De stichting is interkerkelijk en heeft als grondslag, zich daarbij alleen te laten leiden door de Bijbel, waarvan ze gelooft dat dit het geïnspireerde Woord van God is en alleen onfeilbaar gezag heeft.

We geloven dat God deze wereld zo lief heeft, dat Hij zijn Zoon gegeven heeft om onze straf op de zonde te dragen, opdat wij, indien we in Hem geloven eeuwig met Hem mogen leven en ook nu dagelijks Zijn aanwezigheid mogen ervaren. Door middel van diverse activiteiten van de stichting willen we deze boodschap uitdragen

Redactie

Gerard en Coby Feller, Oudewater
drs. W.J. Pijnacker Hordijk, Delft

Comité van aanbeveling

Ds. Orlando Bottenblyk
Drs Martie Dieperink
Drs Bert Dorenbos
Drs MartienJan de Haan
Prof. dr. Ir. Henk Jochemsen
Dhr. Hans L.J. Keijzer
Prof.dr. Martjan Paul
Drs Chr. Steyn
Dhr. Teun Stortenbeker
Dhr Feike ter Velde
Ds dr. Paul J. Visser
Drs Jef de Vriese (België)
Drs Téó v.d. Weele
Dr. Jim Wilder (U.S.A.)

De verantwoordelijkheid voor de inhoud van de artikelen is voor de auteur en/of de redactie

Vormgeving

DUO-ontwerp, Utrecht

Druk

Boom & van Ketel, Haarlem

ISSN: 1383-0295

verschijnt 4x per jaar

Abonnement: minimaal € 12,50 per jaargang

St.Promise

Lange Burchwal 80
3421 SM Oudewater
Tel. 0348 - 563359
Fax. 0348 - 563968
e-mail: info@stichting-promise.nl
internetpagina: www.stichting-promise.nl
Rabobank: 39.16.83.071
Postbank: 4906197

Voor België:

jaarrekening abonnement minimaal € 12,50
Belg.Post.Rek.Nr. 000.16.92.998-57
St.Promise
Lange Burchwal 80
3421 SM Oudewater, Holland

Losse nummer € 3,50

9 771383 029001